

NIEUWE SERIE:

PERIKELEN ROND DE
GEMEENTESCHOOL VAN
WOENSDRICHT
PAGINA 3

UN BIETJE MAR
PAGINA 25

SCHATTEN IN ONS MUSEUM
EEN TOVERLANTAARN
PAGINA 26

VRIJGEZELLEN ROND DE KERK
PAGINA 28

OVER VliegVELD DE EENDENKOOIJ EN
DE VliegBASIS WOENSDRICHT
PAGINA 32

DE BRABANTSE WAL
PAGINA 36

WOENSDRICHTENAREN: OP HUN
HOEDE VOOR VRÈMD VOLK
PAGINA 37

PLANTIN MORETUS deel 2
PAGINA 46

1 Kasteel 2 Gloriëtte 3 Hogeberg 4 Heirust 5 Grenspost

Voorwoord

Onderwijzer/leraar Jan van Elzaker blijft zijn oude liefde trouw. Hij dook in de archieven en maakte een studie over het reilen en zeilen van de school in Woensdrecht. Op pagina 3 het eerste deel van deze serie over de totstandkoming van de school en over de eerste schoolmeester Jan Dietvors.

Een tweede artikel van de hand van Jan van Elzaker vindt u op pagina 28. Hij deed een rondje om de kerk in Hoogerheide en ging daar op zoek naar de vrijgezellen van enkele decennia geleden.

En toen verzocht scheidend burgemeester Marcel Fränzel hem ook nog te spreken op een symposium ter gelegenheid van zijn afscheid. Op pagina 37: *Woensdrechtenaren: op hun hoede voor vrèmd volk*.

Onze nieuwe voorzitter Jan Luysterburg levert ditmaal zijn dialectbijdrage in dichtvorm aan. Op pagina 25: *Un bietje mar*.

In de museumrubriek op pagina 30 een toverlantaarn met bijbehorende beelden.

Wim Adriaansen las 'Fliegenhorst Woensdrecht en perforated steel plates' van Fred van Hilten en reageert daarop, pagina 37.

Op pagina 46 het tweede en laatste deel over de (Plantin) Moretusfamilie; we zijn nu in Putte aanbeland.

Veel leesplezier,

de redactie

Inhoud:

- Voorwoordp. 02
- Perikelen rond de gemeenteschool van Woensdrecht, deel 1, *Jan van Elzaker*p. 03
- Un bietje mar, *Jan Luysterburg*p. 25
- Schatten in ons museum Den Aanwas, toverlantaarn, *Franka Stoutjesdijk, Adrie Raats* .p. 26
- Vrijgezellen rond de kerk, *Jan van Elzaker met medewerking van Willy Groffen*p. 28
- Over Vliegveld De Eendenkooij en de Vliegbasis Woensdrecht, *Wim Adriaansen*.....p. 32
- De Brabantse Wal, *gedicht: Paul Asselbergs, foto: Klaas Rosskamp*p. 36
- Woensdrechtenaren, op hun hoede voor vrèmd volk, *Jan van Elzaker*p. 37
- De familie Plantin-Moretus, deel 2, Moretushof, *Jeanette van den Berg-Buijs*.....p. 46
- Informatie voor de lezer, *redactie*p. 52

PERIKELEN ROND DE GEMEENTESCHOOL VAN WOENSDRECHT

door Jan van Elzaker

Deel I

Schoolmeester Jan Dietvors 1772-1846

INLEIDING

In de 19^e en de eerste helft van de 20^e eeuw kan men het leven niet in eigen hand nemen. In deze periode van ongeveer honderdvijftig jaar is de gewone man afhankelijk van de elite: van meneer pastoor, van de werkgever/ boer/ fabrikant, kortom van de notabelen, waaronder ook het hoofd der school, de burgemeester en zijn raad. Zij allen bepalen in hoge mate je lot: je moet maar blijven in de 'kaste' waarin je bent geboren. Als je voor een dubbeltje geboren bent word je toch nooit een kwartje! En dat lot wordt lang door de allergrootste kaste, die van arbeiders, in gelatenheid ondergaan, en zeker naar buiten toe, kritiekloos. Vooral de tot dan gestigmatiseerde¹ arbeiders en hun kinderen kunnen pas in de jaren vijftig van de 20^e eeuw beginnen met aan dit vooruitzicht te ontkomen. Vóór die tijd blijf je gewoon een dubbeltje.

Na de Tweede Wereldoorlog volgt een kentering. De periode van wederopbouw, zonder werkloosheid en het steeds breder voorhanden zijnde voortgezet onderwijs voor iedereen, maakt dat de invloed van de hoogste kaste van de elite steeds minder wordt. De socialistische en liberale ideeën konden 'vrij' worden uitgedragen en de ontkerkelijking greep om zich heen. Gedoemd zijn tot de stand van handwerksman of dienstbode te blijven is

definitief voorbij. De kans om een kwartje te worden is daardoor voor velen uit de lagere kaste de afgelopen zestig jaar gelukkig danig vergroot!

Met die filosofie van de klassenmaatschappij in het achterhoofd, spitte ik in de archieven naar informatie over het reilen en zeilen van kinderen, schoolmeesters, ouders, schoolopzieners en gemeentebestuurders rond de openbare gemeenteschool vanaf het begin van die armzalige eerste helft van de 19e eeuw in Woensdrecht. Maar in welk Woensdrecht? Dat zal blijken: in het dorp zelf of in een van de vormen als gemeente!

Onder andere door alle notulen en besluiten van de raadsvergaderingen vanaf 1806 van de gemeente Woensdrecht door te nemen, ontstond een beeld van het wel en wee van de bevolking en hun bestuurders. Niet alleen de notulen geven inzicht in de gang van zaken rondom de school, maar vooral de honderden brieven en documenten die buiten de formele raadsvergaderingen om zijn geschreven.

In de tijd tussen 1813 en 1920 ontmoeten we vele goedwillende, maar o zo machtige paternalistische burgemeesters, wethouders, secretarissen en gemeenteraadsleden. Deze overheidsfuncties zijn meestal verkregen op

¹ Men leze : 'Het Pauperparadijs' van Suzanne Jansen

basis van grondbezit. De rijke boeren, vaak van de klei, zijn naast werkgever van de polderarbeiders ook “baas” van schoolhoofden en hulponderwijzers. Hun elitaire mentaliteit komt regelmatig tot uiting in de toon van de correspondentie tussen hoofden van scholen met en over de schoolopzienaars van de overheid enerzijds en de plaatselijke functionarissen anderzijds. De brieven tussen de elites onderling geven een beeld van formele verhoudingen waarin zaken worden gedaan, onderdanigheid betoond en vergaande

beslissingen voor de school worden genomen.

De uitspraak: *'Hou jij ze arm, dan houd ik ze dom, dat regeert makkelijk'*, destijds, maar ook later vaak ironisch herhaald door de aan armoede ontstegen arbeider, hoorde en hoort men nog vaak. Deze uitspraak is niet uit de lucht komen vallen.

Onder deze omstandigheden werkt Jan Dietvors op zijn slechts één lokaal tellend schooltje.

Meester Dietvors en het gemeentebestuur

Als we op 30 december 1812 schoolmeester Jan Dietvors ontmoeten in zijn 'schoolhuis' in de Woensdrechtsestraat, heeft hij zojuist goedkeuring gekregen om reparaties aan zijn school te laten verrichten².

De kosten voor zijn *maison d'instruction* bedragen 150 francs en 34 centimes. De goedkeuring kreeg hij van maire Cornelis van de Moer, de opvolger van de maire Johan Drabbe.

Even voor de goede orde: als we het in die tijd hebben over de gemeente Woensdrecht, spreken we van het dorp Woensdrecht met Zuidgeest (tot 1810 zelfstandig) en Hinkelendoord, zónder Hoogerheide. Hoogerheide gaat op het moment van inlijving met Huijbergen één gemeente vormen, met Gerardus Moors als burgemeester.

Eind 1813 is de situatie in Nederland en dus ook in de gemeente Woensdrecht, wat het officieel gezag betreft, weer veranderd: Napoleon is in 1813 bij de Slag van Leipzig verslagen door de geallieerde legers. Willem I heeft zich, na in Scheveningen te zijn 'opgepikt' op het strand, in Amsterdam in 1814 tot Souverein Vorst³ van de Nederlanden uitgeroepen, én hij is ondertussen de Oostenrijkse

Nederlanden, het latere België, alvast tot zijn territorium gaan rekenen.

De bestuurlijke en maatschappelijke structuur van alledag, het gewone dagelijkse leven, is echter nauwelijks gewijzigd. Het zijn dezelfde 'poppetjes' die de dienst uitmaken in de dorpen. Alleen de namen van hun functie worden weer in de Nederlandse taal aangeduid: de maire wordt burgemeester⁴, de assessor wordt wethouder, de préfet wordt commissaris en de professeur Jan Dietvors(t) is weer de schoolmeester.

Dus ook het hoofd der school, Jan Dietvors, gaat na de ondergang van 'de grande armée' schijnbaar onverstoord en onveranderd verder als schoolmeester aan zijn 'Neederduitsche' schooltje. De omstandigheden blijven dezelfde zoals die waren.

Deze omstandigheden van de heer Dietvors kunnen we afleiden uit de volgende briefwisseling tussen de procureur van de provincie Brabant, de heer C.G. Hultman en de burgemeester van Woensdrecht. In zijn schrijven van 27 juli 1814 verzoekt de procureur 'bijgaande tafel' in te vullen en te retourneren (Zie pagina 6) Met die tafel wordt een lijst bedoeld van de stand van zaken.

2. Uit archiefnr. 502:inventarisnr. 1754

3. Die titel werd hem aangeboden, terwijl hij afstand deed van de titel erfstadhouder.

4. Wikipedia: Bij keizerlijk decreet van 9 juli 1810 werd het Koninkrijk Holland bij Frankrijk ingelijfd. Een gevolg van de inlijving was dat de functie van schout werd afgeschaft. De schout is vervangen door een procureur en de maire. Tevens hielden per 1 maart 1811 de gemeentebesturen op een rechtsprekend college te zijn.

Nominatiere opgave van Twintig der Notabelste
Ingezetenen in de Gemeente van Woensdrecht.

Naam.	voornaam	Kwaliteit of Bedryf	of plaats woning in de kōm- munen der kryten, Ge- meente of synthoonken Gemeente	ou- der- dom.	Keuzel ieder- kunner in de Gron- dlasten betaald	of by elkan- der in den of anderen graad van bloed- verwandtschafts be- staan, en zoo ja wel wie en in wel- ken graad.	Nummer Rijger.
van de Meer	Cornelis	Burgem.	Luidgeest	54	179.08.	Met Jacobus Jacobs	Indien deze opgave steek- maakt om de wint by de onge- wistheit van het besken dezer Ge- meente, zouan voor den Raad te hieron verzoeken Jacobus Briel, en Jacobus Kuylen dat er geen re- gand op heer perfor- en in den geelagen
Briel	Jacobus	Die Burg.	dorps	32.	89.04.	Met Jacobus Kuylen	
Kuylen	Jacobus	Lid van de den Raad.	dorps	54.	83.16.	Met Jacobus Briel	
Swagemakers	Gabriël	idem	dorps	64	150.83.	Met Petrus Swa- gemakers in den 1 ^o graad.	
Brooymans	Willem	ig	dorps	48.	70.19.		
van den Boom	Johannes	ig	Luidgeest	53.	72.26.		
Jacobs.	Jacobus	ig	Hinkelon- oord.	43.	18.86.	(Met G. van der Meer in 2 ^o graad, en met Jacobus Jacobs Ma- gielsen in 2 ^o graad.	
Cornelissen	Jan Baptist	Bouwman	2 ^o geest	49	120. "		
Van Lion	Gerardus	idem	2 ^o Geest.	42.	40. "		
Adriaansen	Petrus	ig	2 ^o Geest.	58.	62.61.		
de Jong	Johannes	ig	dorps	44.	80. "	Met Jacobus Brooy- mans in den 2 ^o graad.	
Roekhoven	Adriaanus	ig	dorps	36.	30. "	Met Jacobus Brooymans in den 2 ^o graad.	
Brooymans	Jacobus	ig	dorps	45.	46.50.	(Met Joh. de Jong in 2 ^o graad, en met St. Roekhoven in den 2 ^o graad.	
Willemen	Justus Jan	ig	dorps	49	16. "		
Smits	Willem	ig	dorps	48.	70.20.		
Vadde	Cornelis	Wagena- =ker.	dorps	52.	13.06.		
De Jong	Hendrik	Bouwman	dorps	60.	40. "		
Jacobs Magiels	Jacobus	idem	Hinkelon- oord.	36.	18. "	Met Jacobus Jacobs in den 2 ^o graad.	
Swagemakers	Petrus	ig	2 ^o Geest.	34.	28. "	Met Gabriel Swa- gemakers in 1 ^o graad.	
Groffen	Gerardus	ig	1 ^o Geest.	44.	39.34.		

Aldus Opgemaakt op den 20 Juny 1820.

Gefaxen

8

GOUVERNEMENT
D E R
PROVINCIE BRABAND.

's B o s c h den 27 julij 1814.

T en einde tot de verbetering van het openbaar onderwijs binnen deze Provincie, zoo veel in mijn vermogen is en mijne ambtsbetrekkingen daartoe gelegenheid geven, te kunnen bijdragen, ben ik vooraf benoodigd met den tegenwoordigen staat van het schoolwezen in ieder gemeente grondig bekend te worden.

Het eenvoudigste en geschiktste middel is mij hiertoe voorgekomen, UEd. bijgaande tafel toe te zenden met verzoek, om te willen zorgen, dat dezelve door ieder onderwijzer binnen uwe gemeente worde ingevuld.

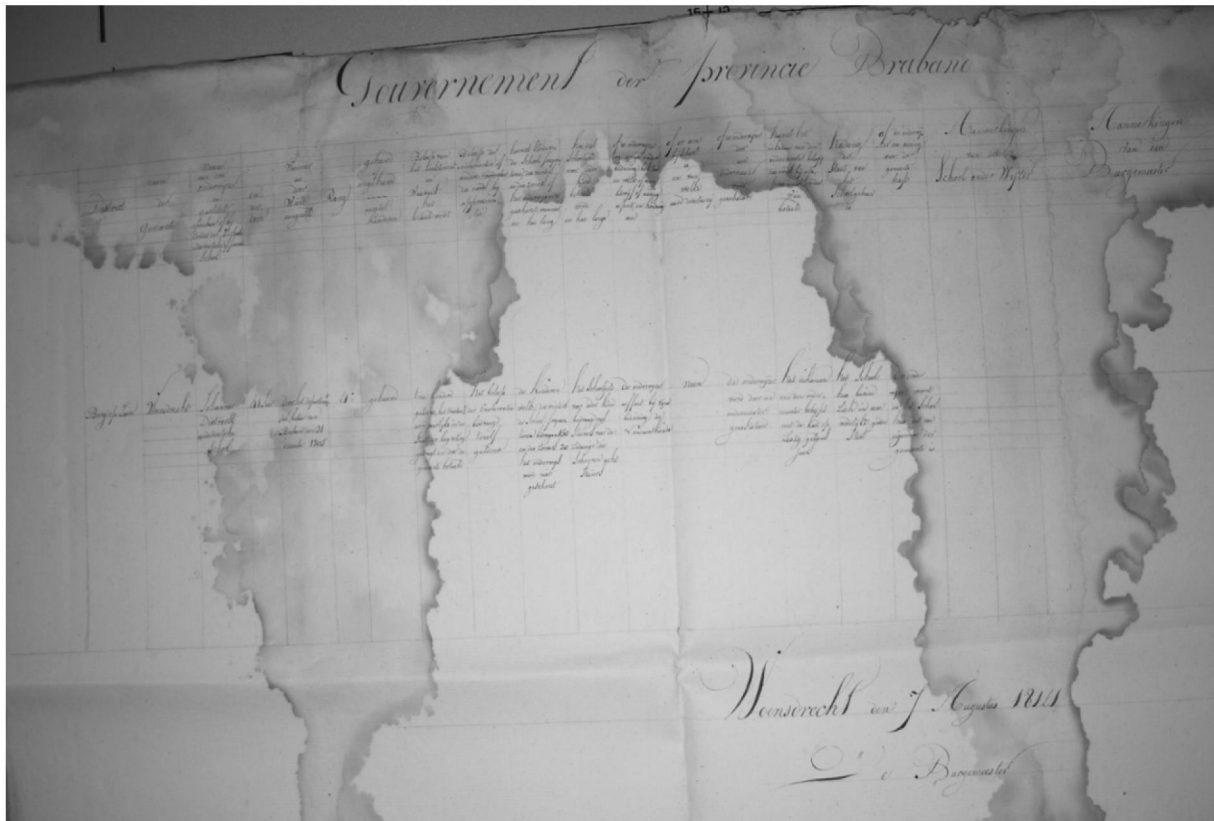
Het belang der zaak en het hier bij mij voorgestelde doel worden, dat dit werk met de meeste naauwkeurigheid en spoed geschiede. — Ik verlaat mij ten dien opzichte op uwen bekenden ijver, en zal de tafel behoorlijk ingevuld, met bijvoeging uwer confideratien, onverwijld te rug wachten.

*Aan de provifioneel fun-
gerende Burgemeesters
der onderscheide ge-
meenten in de Provin-
cie Braband.*

De Gouverneur der Provincie Braband;
C. G. H U L T M A N.

De 'bijgaande tafel' waarvan in bovenstaande brief sprake is werd in 1814 ingevuld door de burgemeester. Het is het begin van de Woensdrechtse school onder het nieuw bewind van koning Willem I. Deze school moest nog steeds voldoen aan de schoolwet van 1806, ingevoerd door de Fransen.

Opmerkelijk: Braband werd in die tijd met een D geschreven. Daarom zijn wij op de dag van vandaag Brabanders!

Burgemeester Van de Moer reageert 7 augustus van dat jaar⁵ met een met de hand geschreven, inmiddels door vocht aangetast, document. (Zie hierboven)

Daarin staat dat meester Joannes Dietvors met zijn school behoort tot het district Bergen op Zoom, gemeente Woensdrecht, 41 jaar oud en gehuwd is, en daar destijds aangesteld is door het departementaal Bestuur van Noord Brabant den 31e december 1805, in de 1e rang. Hij verdient twee honderd guldens en dit wordt jaarlijks door de gemeente aan hem uitbetaald. Daarenboven ontvangt hij f 12,- aan emolumenten.

De opgave vermeldt verder dat er in de winter 150 en in de zomer 20 kinderen de school bezoeken en het onderwijs er niet wordt geschorst. Soms was het in de agrarische dorpen zelfs gebruikelijk de school in de zomer te sluiten bij gebrek aan leerlingen.

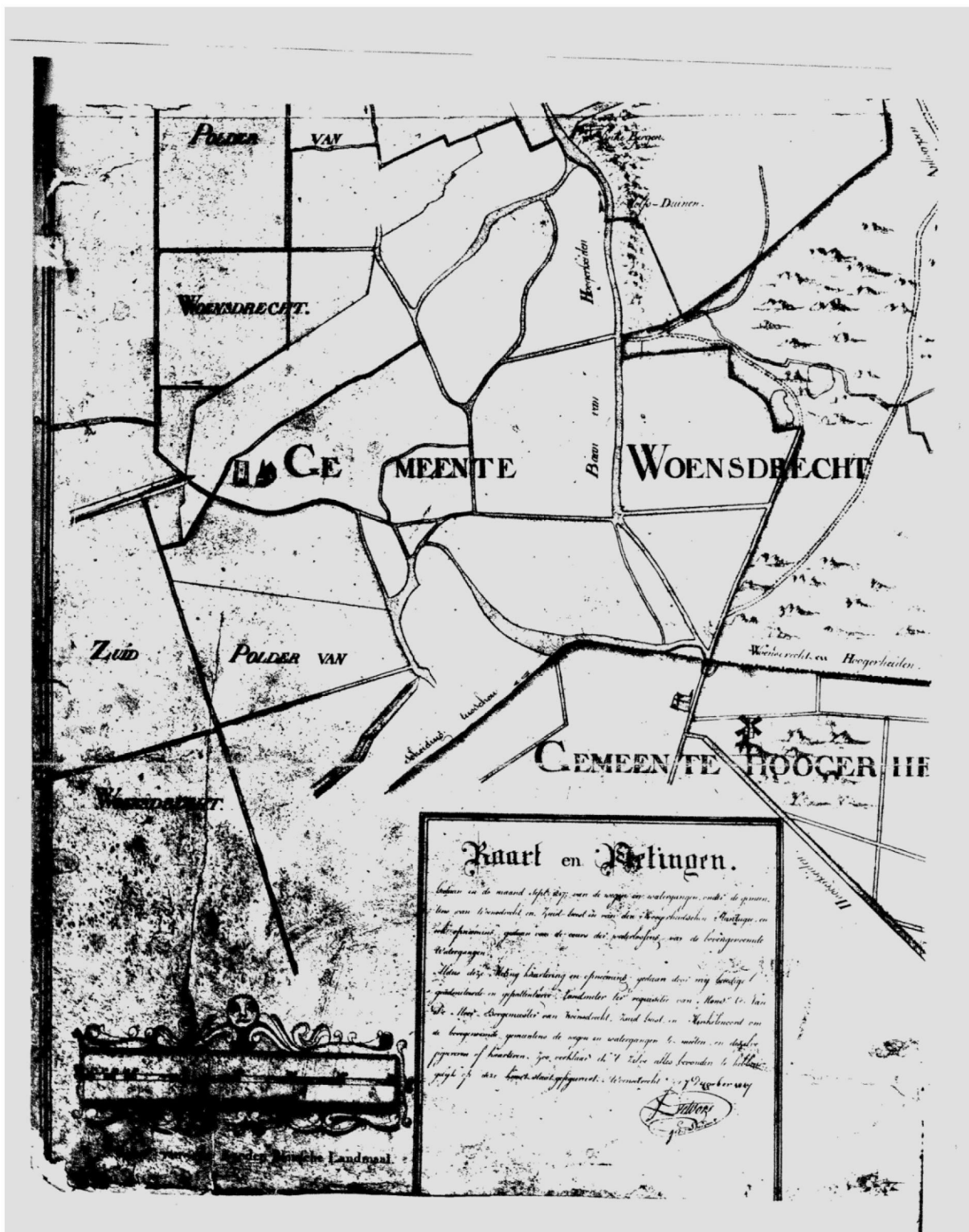
Het schoolgeld voor ieder kind bedraagt 5 stuivers en 'voor zodaanige die schrijven', 8 stuivers. Schrijven brengt nu eenmaal extra kosten met zich mee, al is het alleen al voor de lei en griffel!

Verder vernemen we dat 'het schoolhuis zich bevindt in eene redelijke goede staat'. Het wordt bewoond door het hoofd, Jan Dietvors, maar is eigendom van de gemeente.

Er is in het gebouw geen 'bijschool'. Vermoedelijk wordt hiermee herhalings- of avondonderwijs bedoeld, zoals later overal gebruikelijk.

Dietvors wordt op bepaalde momenten door een ondermeester geassisteerd, die, met kost inbegrepen, f 60,- per jaar verdient. Helaas vinden we in die tijd geen namen!

Wel de namen van de eerste notabelen, die Woensdrecht besturen en waarmee meester Dietvors dus te maken heeft. In 1812 bestaat de gemeenteraad onder leiding van maire Johan Drabbe uit: C. van de Moer, J. Kuijlen, J. Koekhoven, J. Jacobs, A. Swagemakers, J. van den Boom, J. Bril en J. Melsen. Het zijn dezelfde namen van de door elkaar op basis van bezit en vermogen benoemde families, soms ingewisseld voor vertegenwoordigers van andere bekende dynastieën als Brooymans, Cornelissen, Migielsen, Kamoen en niet te vergeten Moors. Zie ook de lijst op pagina 5.

Een door Joannes Dietvors getekende kaart met zijn handtekening.

Johannes Dietvors zal het niet al te breed hebben gehad, want naast zijn salaris en emolumenten heeft hij nog bijverdiensten nodig. Vandaar een tweede baan als gediplomeerd landmeter!

In de loop van 1812 is Johan Drabbe⁷ van het Woensdrechtse toneel verdwenen, maar is wel terug te vinden in Bergen op Zoom als onderburgemeester (maire-adjunct), als districtsmilitiecommissaris, én als lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant. Opvolger Cornelis van de Moer zal vele jaren de functie van burgemeester van Woensdrecht blijven uitoefenen en is daarmee voor zijn tijd wel de állernotabelste inwoner van de gemeente Woensdrecht. Hij had de meeste grond, het grootste aanzien en betaalde de meeste belasting.

Van de Moer, grootgrondbezitter op de Zuidgeest, en met hem meerdere notabelen, zijn geruisloos van het ene regime naar het volgende overgegaan. De meeste leden van de plaatselijke bestuurselite uit de tijd vóór en in de Bataafse tijd, en die uit de tijd van het Koninkrijk Holland of die uit de keizerlijke jaren direct onder het gezag vanuit Parijs, hebben over het algemeen geen enkele moeite met die overgang gehad. Ook al hebben ze in het inlijvingsbestuur van het Franse Keizerrijk dienst gedaan, ná 1813 zitten ze er gewoon nog. En dat blijkt, naderhand, de kunst te zijn geweest: op een of andere manier dicht bij het vuur van de macht blijven, maakt niet uit onder wat voor bewind, om later de vruchten ervan te plukken. Dat noemt men nú pragmatisch: zich aanpassen en gebruik maken van de omstandigheden die zich voor-

doen. Of soms toch ook wel 'besturen en regeren met voorkennis'? En daarvan profiteren als het om macht, een goede baan en/of materiële voordelen gaat. Toen leek men dat geruisloos te accepteren. Zou in de tegenwoordige tijd een en ander, streng beoordeeld, toch niet al gauw collaboratie en corruptie worden genoemd?

Maar het is misschien toch wel begrijpelijk: met het verdwijnen van de inmiddels gehate Franse overheersing ontstaat een sterk gevoel van vaderlandsliefde, een nog groter nationalisme en een algehele sfeer van vergevingsgezindheid in een nieuwe natie/staat⁷. In de eerste helft van de 19e eeuw worden als gevolg van die filosofie vele goederen uit de Domeinen, de eigendommen van de staat, door de notabelen vanuit hun kennis en contacten in bestuurlijke functies in de ervoor liggende decennia, op eenvoudige en goedkope wijze verworven.

Maar zo zien 'ze' dat 200 jaar geleden niet; de oude bestuurders blijven de geaccepteerde en door de Kerk aanbevolen afgevaardigden in de besturen. De dynastie van (burgemeester) Cuypers uit Bergen op Zoom, verbonden met die van Mattemburgh, is daarvan hét voorbeeld in onze streek. Het resultaat: landgoed Mattemburgh met de boerderijen en landerijen in en bij de Cuypers bossen. Het is nu wel hét juweel op de Brabantse Wal, beheerd door Het Brabants Landschap.

Het schoolgebouw en de komst van meester Dietvors

Op 5 dec 1814 komt een schrijven van Commissaris Ising van het Arrondissement Breda 'voor een opgave in hoe verre de Schoolonderwijzers

van brand(!) worden voorzien en of zij daarvan gebruik maken tot verwarming der Schoolvertrekken'.

6. Johan Drabbe is in Bergen op Zoom in 1777 geboren, is in 1793 onderluitenant van de vestingartillerie, trouwt in januari 1803 met Lucretia Lemmers en verlaat op enig moment de militaire dienst. Hij gaat in 1811, als kersvers Frans staatsburger na de inlijving van 1810, over in het civiel bestuur van een gemeente (conseil-municipal): hij wordt maire van Woensdrecht. In 1814 is hij viceburgemeester van Bergen op Zoom tot 1820. In 1820 wordt hij benoemd namens Bergen op Zoom, 'de stedelijke stand', als lid van Provinciale Staten van Noord-Brabant, maar bedankt voor benoeming als lid van Gedeputeerde Staten. Hij blijft tot zijn dood in 1835 lid van Prov. St. Hij wordt in 1822 burgemeester van Bergen op Zoom, van 1824 tot 1826 wethouder, krijgt dan eervol ontslag, wordt in 1827 benoemd tot districtcommissaris te Roosendaal en in 1828 commanderend officier der schutterij in Roosendaal. Zie blz. 751 van het NNBW Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel 1, van Van Dam van Isselt. De grootmoeder van vaderszijde was een dochter van kapitein-ingenieur Cornelis van Bommel x Petronella van Uffelen. Johan Drabbe is mijns inziens een typisch voorbeeld van een overlever, een 'windvaan', functionerend onder wat voor regime of in wat voor baan dan ook.... In Bergen op Zoom is een straat naar hem vernoemd.

7. Men leze: Lotte Jensen, 'Verzet tegen Napoleon', uitg. Vantilt, 2013. ISBN 0789460041259

Burgemeester Cornelis van de Moer zal vanaf zijn boerderij op de Zuidgeest wel op het schooltje in Woensdrecht zijn gaan kijken vooraleer hij Ising, spottend Rijkspottekijsker genoemd, antwoordt. Op 11 december schrijft hij *'dat de schoolonderwijzer binnen deze gemeente van genoegzame brand(!) word voorzien, en dat het schoolvertrek door een aldaar geplaatste kagel, behoorlijk verwarmd word'*. We moeten gissen welke vorm van brandstof meester Dietvors ter beschikking staat om zijn lokaal te verwarmen: turf, hout, of al een andere kolensoort?

In dezelfde circulaire wordt direct in de eerste regels eigenlijk al het voornaamste medege-deeld: de lagere schoolwet van 1806 moet weer onmiddellijk in werking treden! De nieuwe gezagsdragers hebben daar wel vertrouwen in, want die wet had haar waarde al bewezen.

De verplichting van de gemeente om alles te regelen wat met de school te maken heeft, is voor de maire (burgemeester), de assessors (wethouders) en leden van de Raad, constant onderwerp van zorg tijdens de overigens sporadisch plaatsvindende raadsvergaderingen. Voornamelijk m.b.t. de kosten van onderhoud van het schoolgebouw, annex onderwijzerswoning, zal wel vaak ad hoc gehandeld zijn, met verantwoording achteraf.

Dat de kosten van onderhoud drukten op de gemeentelijke uitgaven blijkt uit een verzoek van de Raad van de gemeente Woensdrecht aan Gedeputeerde Staten op 29 nov 1816. Ze vragen daarin goedkeuring voor nog f 600,- aan reparatie. Een voor die tijd, tweehonderd jaar geleden, heel groot bedrag, omgerekend meer dan vier jaarsalarissen van bovenmeester Dietvors!

In de decennia die volgen wordt in de debatten

binnen de raad veel tijd en aandacht besteed aan het benoemen van hoofd- en eventuele hulponderwijzers. Ook de bijbehorende betalingen werden er vastgesteld.

Goede meesters zijn schaars in die tijd. Honderd kinderen onder de plak houden in je eentje was normaal, maar vereiste wel bijzondere 'pedagogische' kwaliteiten. Gelukkig mochten 'normalisten', dat zijn studenten aan de Normaalschool en later 'kwekelingen' genoemd, assisteren onder bepaalde voorwaarden.

Uit een brief van 6 januari 1815⁸ blijkt dat de carrière van Joannes Dietvors op 1 december 1803 in Moerstraten begonnen is. Opmerkelijk is de tegenstrijdige mededeling dat hij per 31 december 1805 in Put(!) werd benoemd, terwijl uit de tafel van burgemeester Van de Moer toch blijkt dat hij dan in Woensdrecht werkzaam is. Hij kan zich, toen puntje bij paaltje kwam, teruggetrokken hebben voor Put toen Woensdrecht op zijn pad kwam.

In de Franse tijd, vanaf 1810, gaat alles natuurlijk op zijn Frans, dus ook het betaalverkeer. Joannes geniet in die periode een 'tractement' van 350 Franse franken per jaar.

Daar in de Dorpsstraat van Woensdrecht zal hij nog enkele tientallen jaren blijven functioneren. Weliswaar in een op den duur wat krakkemikig gebouw, het Schoolhuys genaamd, nu gesitueerd naast het vroegere café van Jan Peeters ('bij Steffie's'), waar eerder smederij Willemen was. Men zoekt overigens tot op de dag van vandaag, na tweehonderd jaar, vooralsnog tevergeefs naar sporen van het schoolhuis daar in de Dorpsstraat.

Thans bevinden er zich de percelen met de huizen van de families Kuijlen.

Lopen

Het schooltje annex woonhuis van schoolmeester Jan Dietvors, het enige eigendom van de toenmalige gemeente Woensdrecht trouwens, een gemeente destijds nog zonder raadhuis, is bestemd voor onderricht aan de kinde-

ren uit de dorpjes Woensdrecht, Zuidgeest en Hinkeloordpolder. Vanuit de polders, vanaf het Marktje, vanuit de Bosschen, vanaf Cor-teven, enzovoorts, viel het qua afstand niet al-tijd mee voor de kinderen.

8. Archief Markiezenhof Informatiecentrum, Bergen op Zoom, Archiefnummer 502, Gemeentebestuur Woensdrecht 1811-1952, inventarisnr's: 1752, 1753, 1754, 1755, enz.

N.º 6.

Nota. De Dagteekening en het nummer dezer Circulaire bij de aanhaling nauwkeurig uit te drukken.

Bij Besluit van den 20. Maart 1814 N.º 2., heeft het Z. K. H. goedge-
dacht, om de Wet van den 3. April 1806, betrekkelijk het lager Schoolwe-
zen op nieuw in werking te brengen en dezelve bij voortdoring te bescouw-
wen, als de grondslag der Nederlandsche School-inrigtingen, en alle de daar
op rustende algemeene en bijzondere School-verordeningen te handhaven, al-
waar dezelve bereids zijn ingevoerd, maar die ook in werking te brengen, in
die plaatsen waar zulks nog niet mogt zijn geschied.

Het is dan ook ten gevolge dier Wet, dat het Huishoudelijk School-Re-
glement, voorkomende bij publicatie van het Departementaal Bestuur van Bra-
band, van den 20. Januarij 1807, beschouwd moet worden op nieuw in
werking te zijn gesteld.

Offchoon bij het 37ste Artikel van dat Reglement wordt bepaald, dat de
Schoollocalen van wege de Gemeente van vuur zullen worden voorzien, zoo
zijn echter onderscheidene klachten ingekomen, dat aan den inhoud van dit
artikel op vele plaatsen niet voldaan wordt.

Ik schrijve U dien ten gevolge aan, om mij binnen acht dagen na receptie
dezes, op te geven in hoe verre de School-onderwijzers van brand worden voor-
zien, en of zij daarvan gebruik maken tot verwarming der School-vertrekken.

De Commissaris van het Arrondissement Breda,
ISING.

Woensdrecht rond 1770, getekend door landmeter H. Adan.

(dorpsarchief Woensdrecht, inv.nr. 262)

Schoolwetgeving

Bataafse Republiek

Hoe kwam de schoolwet 1806 tot stand? In 1795 vlucht Stadhouder Willem V naar Engeland en de patriotten - de tegenstanders van de orangisten - vestigen de Bataafse republiek. De invoering van een nationale grondwet in 1798 betekent de vorming van een eenheidsstaat met een centraal gezag. De patriotten zijn nu de gevestigde orde en zij bepalen voor een groot gedeelte de politieke agenda.

Patriots stokpaardje

Een patriots stokpaardje vormt het lager onderwijs. Al decennia lang discussieert men over de verbetering van het onderwijs dat in een abominabele toestand verkeert. In de 18de eeuw zitten de scholen stampvol kinderen die slaafs hun lesjes opdreunen voor slecht opgeleide en dito betaalde onderwijzers. In ieder dorp en stad wordt iets anders aangeleerd. Het onderwijs is enorm versnipperd en niemand houdt er toezicht op. Kinderen uit arme gezinnen komen vaak niet op school. Zij moeten werken om het gezinsinkomen aan te vullen.

Nationaal belang

Dat moet veranderen: onderwijs wordt nationaal belang! Via het onderwijs kun je de kinderen immers opvoeden tot deugdzame, christelijke en vaderlandslievende burgers. Iedereen moet daarom deel kunnen nemen aan het onderwijs, arm en rijk. De schoolwet van 1806 democratiseert in die zin het onderwijs. De schoolwet moderniseert het onderwijs ook. Men stelt eisen aan onderwijzers en hun salariering, aan de leermiddelen en aan de schoolgebouwen. Alle scholen vallen onder de schoolwet en schoolopzieners controleren of de scholen zich wel aan de wet houden.

Democratisering

1806: een spannend jaar. In dat jaar zorgt Napoleon ervoor dat Nederland een monarchie wordt; hij zet zijn broer Lodewijk Napoleon op de troon van het Koninkrijk Holland. We hebben voor het eerst een koning én een koningin! Dat droeg ook weer bij aan het ontstaan van een nationaal gevoel in plaats van het sterk provinciaal denken uit de tijd van stadhouders en de Republiek van de Zeven Verenigde Nederlanden.

De landelijke wet op het lager onderwijs van 1801 was een compromis tussen de patriotten, de oude regenten en de Hervormde Kerk. De lagere scholen werden in twee categorieën verdeeld: openbare en bijzondere. Openbare scholen werden geheel of gedeeltelijk uit openbare middelen gefinancierd. Bijzondere scholen waren scholen, opgezet door kerkelijke of andere instellingen of door particulieren. Bijzondere scholen mochten alleen opgericht worden met toestemming van het gemeentebestuur. Hier bij ons was tot ver in de 19e eeuw geen sprake van bijzonder onderwijs.

Pas als de nonnekes van JMJ komen in de jaren rond 1880 kunnen de meisjes aan hun school terecht. Voor de jongens komt bijzonder onderwijs pas in het begin van de jaren twintig. Alleen in Huijbergen konden jongens vanaf het midden van de 19e eeuw terecht bij de Broeders op het internaat. Maar alleen gegoede burgers uit de Westbrabantse plaatsen en uit Zeeland konden zich veroorloven hun zonen 'naar de Broeders' te sturen.

Meer dan vijftig jaar weet de eerste Schoolwet op het Lager Onderwijs van 1806 het uit te houden. En in die jaren is er in Nederland het nodige gebeurd. Zoals bijvoorbeeld de aftocht van de Franse bezetter en de komst van het Koninkrijk der Nederlanden na 1813 én het ontstaan van een vaderlandsgevoel gedurende die Franse tijd. Aanvankelijk zijn we nog broederlijk samen met de Belgen onder één en dezelfde monarch, maar ná 1839 staan we definitief op de huidige eigen benen.

Ondanks het destijds vernieuwend karakter van de Schoolwet van 1806, als vervolg op de wet op het lager onderwijs van 1801, ontworpen door de agent van nationale opvoeding van de Bataafse Republiek, professor J.H. van der Palm, blijft de eerste decennia van de 19de eeuw de noodzaak aanwezig een en ander aan de school en het lesprogramma te verspijkeren. Die belangrijke herzieningen komen echter pas in 1857, met een nieuwe Wet op het Lager Onderwijs.

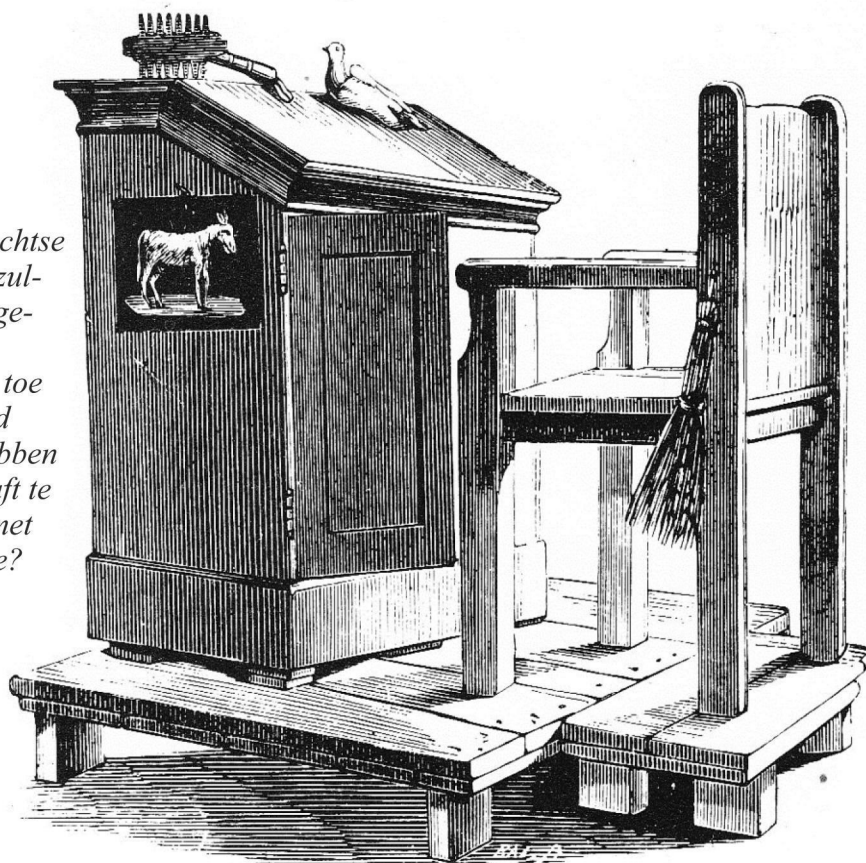
Tot die wijzigingen behoren onder andere een voorgeschreven vakkenpakket. Naast de oude vakken als lezen, schrijven en rekenen zien we nu ook geschiedenis, aardrijkskunde en zingen op het rooster verschijnen. De opleiding van het onderwijzend personeel verbetert sterk na die eerste vijftig jaar door het instellen van examens. Ook de klassendeler, het aantal leerlingen per onderwijzer, wordt beperkt tot 70! Komt het aantal leerlingen boven de 70, dan mag een kwekeling bijspringen. Pas bij meer dan 100 leerlingen mag men een (hulp)onderwijzer aanstellen. De inspectie moet toezien op het naleven van de regels.

In 1857 kwam dus een nieuwe wet tot stand met onder meer voorschriften voor de grootte van de klassen en voor de salariëring van het onderwijzend personeel. Verder moest overal 'voldoende' onderwijs gegeven worden. Dit was al in de Grondwet van 1848 vastgelegd! De gemeentelijke overheid werd hierdoor verplicht niet alleen scholen voor 'armen' te stichten, maar ook voor 'minvermogenden'. Het vakkenpakket werd uitgebreid met Nederlandse taal, aardrijkskunde, geschiedenis, kennis der natuur, tekenen en zingen.

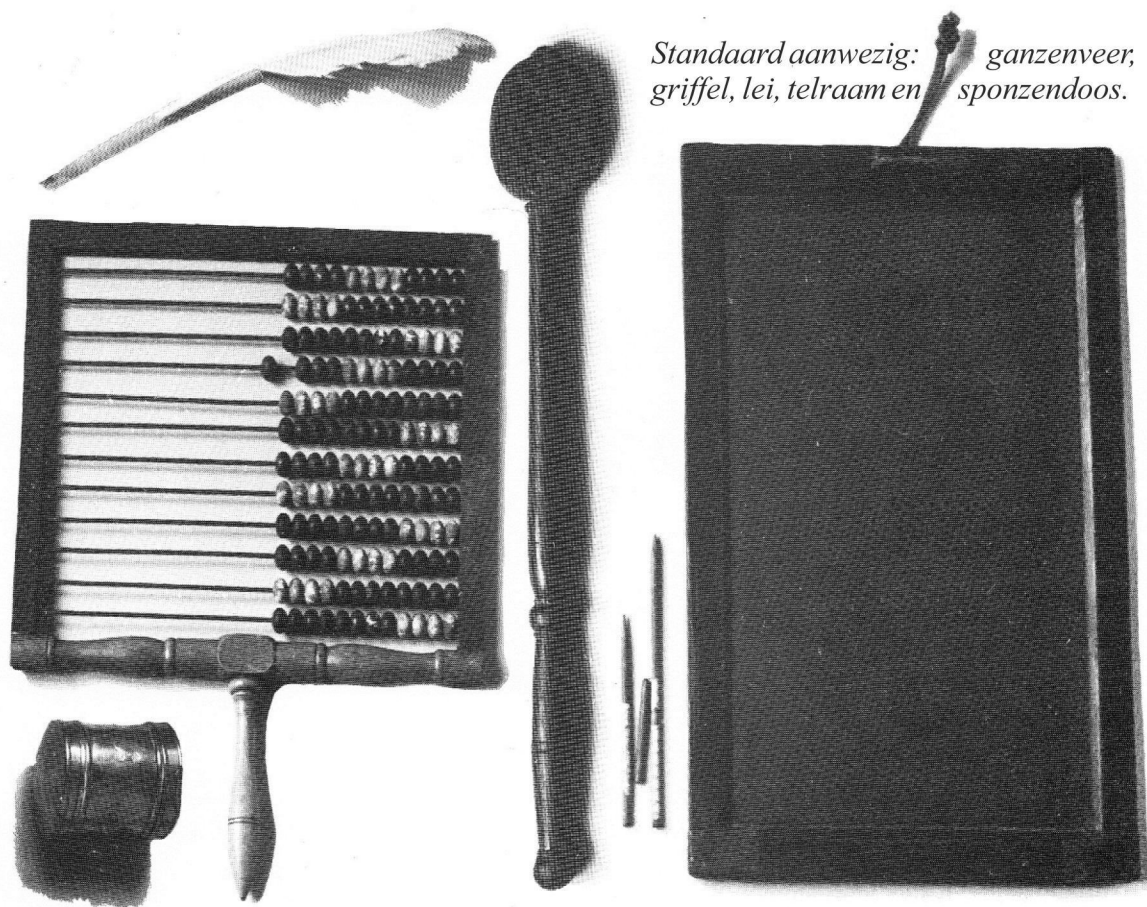
De Lager Onderwijswet van 1878 breidde de voorschriften betreffende salariëring van het personeel en de staat van de schoolgebouwen en inventaris nog verder uit. In de wet op het lager onderwijs van 1920 worden elf vakken verplicht gesteld. Van groot belang is ook de wet op de leerplicht geweest, die in 1900 van kracht werd. Kinderen werden verplicht een zesjarige schooltijd te doorlopen. In 1921 werd de leerplicht op zeven jaar gesteld; in 1942 op acht jaar.

Bron: Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 5191; Een nieuwe onderwijswet en Wikipedia.

*Hoeveel
Woensdrechtse
kinderen zul-
len de onge-
luksvogel
naar zich toe
geslingerd
gezien hebben
om gestraft te
worden met
ezel of roe?*

Schoolmeubels.

Standaard aanwezig: griffel, lei, telraam en ganzenveer, sponzendoos.

Toch zouden de kinderen van Hoogerheide mogelijk wel liever in Woensdrecht naar school gaan zijn, want zij waren verplicht om helemaal naar Huijbergen te lopen. Dat kwam omdat Hoogerheide van 1810 tot 1820 bij die gemeente ingelijfd was. Gelukkig was dit vanaf 1 januari 1821 weer verleden tijd. Vanaf die datum behoorde Hoogerheide bij Woensdrecht.

Voor de kinderen van Zuidgeest, met onder andere de gehuchten De Heimolen en De Duintjes, was er gelukkig al snel een financiële regeling getroffen met de gemeente Bergen op Zoom, voor het bezoeken van de openbare gemeentelijke school in Nieuw Borgvliet. Voor die kinderen van de genoemde uithoeken trouwens ook een niet te onderschatten afstand. Van halen en brengen van en naar school door de (groot)ouders is

geen sprake...! Alles gaat te voet... Vaak een uur heen en een uur terug.

'Die' van Woensdrecht zullen weinig medelijden gehad hebben met 'die' van Hoogerheide: de Woensdrechtse katholieke bevolking liep immers al een tweehonderd jaar naar de schuurkerk op Hoogerheide omdat hun kerk, behorend bij de Stompe Toren, door een handjevol protestanten werd bezet en bediend. En dát, dat lopen, zou nog tot 1884 duren, want toen kreeg Woensdrecht pas haar eigen katholieke kerkje!

Op hún beurt moesten de protestanten vanaf 1809 lopen naar de toen nieuwe, nu nog steeds bestaande protestantse kerk in Ossendrecht, omdat hun kerk in Woensdrecht in verval was geraakt.

Belonen en straffen

Om zijn gezag te ondersteunen stonden meester Dietvors en zijn vakgenoten standaard enige hulpmiddelen ter beschikking: een *'handplacke'*, *'een wackeren roede van wilgentakken'*, een *'ezelsbord'* om domoren om de hals te hangen en de *'ongeluksvogel'*, ook wel *'pechvogel'* genoemd.

Het is van alle tijden: kinderen op school moeten worden gestimuleerd. Daarbij is het systeem van belonen om de eierzucht te prikkelen en de ijver te bevorderen zo oud als er kinderen zijn. Omgekeerd is het systeem van straffen om de kinderen vrees in te boezemen of te corrigeren minstens zo oud. Wat altijd hetzelfde bleef is het kind. De methodes om te belonen of straffen verschilden in de loop der tijd. Meester Dietvors maakte hoogstwaarschijnlijk gebruik van de in zijn tijd gangbare manieren van straffen en belo-

nen zoals hierboven al aangeroerd. Belonen voor ijver kwam vaak neer op het plaatsen van de naam van het kind op het erebord, het geven van geschenkjes in de vorm van een koekje, een potlood, een griffel, plaatjes, prentjes, een boekje en dergelijke. Moest er gestraft worden, dan hadden de meesters vaak hun eigen methoden. Berucht waren de lijfelijke straffen van aan de oren trekken, een tik uitdelen, op de handen slaan met de plak, op de knieën voor de klas en meer van die op de dag van vandaag ondenkbare op-educatieve middelen. Het voor schut zetten met een ezel om de hals of een kaart met een tekst als *'kwaaddoender'* die de zondaar tot inkeer moest brengen, hielp vaak beter dan lijfelijke straffen. Zeker als het slachtoffer ook nog eens op een verhoog of tafel moest staan.

lee(r)sstof

Maar hoe stond het eigenlijk met het aantal kinderen waarover we praten op de school bij meester Dietvors?

Op 16 maart 1816 bericht de burgemeester aan de heer Nouhuis, schoolopziener te Ossendrecht, dat Joannes Dietvorst (met een 't' voor de afwisseling!) nog steeds aan de openbare school van Woensdrecht staat. En,

in de winter van 1815, 80 jongens en 60 meisjes op school heeft, terwijl in de lente er 40 jongens en 30 meisjes zijn. In de zomer echter, heeft hij maar 7 jongens en 6 meisjes op school. Het is voor meester Jan Dietvors wel te hopen geweest dat hij tenminste in de winter, met veel meer dan honderd kinderen, bedenken wel in één lokaal van ongeveer zeven

bij vijf meter, de eerder niet met name genoemde hulponderwijzer nog als collega had! Daar kon hij de school in de zomer overigens wel aan overlaten. Dan kon hij immers lekker bij mooi weer zijn nevenberoep van land(op)meter⁹ uitoefenen!

Dietvors zal in de beginperiode van zijn loopbaan nog vaak teruggepakt hebben naar de opvoedende kinderboeken van Hieronymus van Alphen waarmee hij zelf waarschijnlijk ook werd opgevoed. De dichter en letterkundige uit de tweede helft van de 18e eeuw publiceerde, aanvankelijk anoniem, drie bundels met een *'Proeve van Kleine gedigten voor kinderen'*. Die waren uiterst populair vanwege hun eenvoud, natuurlijkheid en begrip voor de kinderlijke ziel. *'De bundels voorzagen in een behoefte omdat ze appellerden aan nederigheid, deugd, vaderlandsliefde, moed, ijver en geduld. Hij was vooral een gids voor de opvoeders van de kinderen uit de gegoede stand'*.¹⁰

Wie kent niet *'Jantje zag eens pruimen hangen'*? Velen hebben het van buiten moeten leren, onder andere bij meester Suijkerbuijk, die als geen ander zelf gedichten kon declameren. Tot ver in de vorige eeuw zette hij bij veel jongens in de 5e klas Boerke Naas op het netvlies!

Jan Dietvors zal zich als katholieke Brabander weinig hebben aangetrokken van het sterk protestantse karakter van algemene onderwijsvoorzieningen in zijn jonge tijd en zoals overal in het zuiden daartegen lijdelijk verzet hebben gepleegd. Hij had overigens de wet aan zijn zijde vanwege de uiteindelijke scheiding van kerk en staat in 1798, waardoor de school was losgemaakt van de kerk. Door het steeds meer op de voorgrond treden van het *nationaal* belang van lager onderwijs voor iedereen na de overgang van de Republiek der Verenigde Nederlanden naar de Bataafse Republiek, krijgt men een beeld van het optreden van Jan Dietvors als de opvoedende onderwijzer in zijn Woensdrechtse school. Omdat Jan ook landmeetkunde als

zijn 'ding' beschouwde moet hij ongetwijfeld ook op de hoogte geweest zijn en zelf geleerd hebben uit de boeken van de beroemde Willem Gerritsz. Bartjens. Deze schoolmeester te Zwolle en ervóór in Amsterdam, zag zijn *'Cijfferinge'* en vernieuwde *'Cijfferinge, waer uyt men meest alle de grondregelen van de reeckenkonst leeren kan'* vele malen herdrukt.

We hebben stellig de indruk dat Jan Dietvors een bescheiden onderwijsprogramma heeft uitgedragen op zijn school en tevens voldaan heeft aan de pas ingevoerde onderwijzers bekwaamheidseisen onder het nationaal ingevoerd schooltoezicht. Dit alles al omschreven in de eerste schoolwet van 1801, verder uitgewerkt in de tweede schoolwet van 1803 en uiteindelijk vorm gekregen in de op 3 april 1806 bekrachtigde schoolwet; *'de wet-Van den Ende'* genoemd. Ze is zó goed dat ze *'bij voortduring beschouwd zal worden als de grondslag der Nederlandsche Schoolinrichting'* vanaf 1813, als Willem I aan het bewind komt.

Tijdens de inlijving (1806-1813) was er wel de aanpassing dat op alle scholen door de meesters onderwijs in de Franse taal moest worden gegeven. Omdat ze over een taalcertificaat moesten beschikken bleek dat in de praktijk een onuitvoerbare regel en die heeft nauwelijks de kans gekregen in die paar jaar doorgevoerd te worden. Met een paar kleine wijzigingen zal de wet Van den Ende uit 1806 tot 1857 standhouden.

Generaties Woensdrechtse kinderen zullen vanaf 18 december 1804 hebben leren spellen en lezen aan de hand van de door de Leidse hoogleraar M. Siegenbeek opgestelde spellingsregeling. Deze werd nationaal verplicht door de 'agent van nationale opvoeding' (later minister genoemd) opgelegd aan alle scholen. De pas begonnen meester Dietvors zal het goed hebben gedaan, nog niet met *aap-noot-mies*, maar met *arend-baak-calkoen*, in de jaren die volgen.

Deze spelling van Matthias Siegenbeek zal het tientallen jaren uithouden.

9. J. Dietvors vinden we bijvoorbeeld als landmeter terug in de Archieven Huize De Mattemburgh 1070, kaartnr: 84. In 1820 verricht hij metingen bij het in kaart brengen van de Mussepote, door hem ook als Moschpote en Muschpote aangegeven, en hij spreekt over de Langen Steen, i.p.v. Langen Teen. Die werkzaamheden verrichtte hij voor P.J. Cuypers. Zie ook publicatie 65 in de serie van Nassau-Brabant, geschreven door W.A. van Ham.

10. J.H. Meijns in: *Lager onderwijs in de spiegel der geschiedenis, Staatsuitgeverij 1976, blz. 12*

*Schilderij van W. van der Kooi uit 1816: 'Vadergeluk' uit het Fries museum.
Zoonlief heeft een boekje verdiend op school.*

Komplimenten

Op 16 sept 1819 krijgt de burgemeester, niet meester Dietvors en/of zijn hulponderwijzer, de *komplimenten* van de gouverneur Hultman van Noord – Brabant, voor zijn krachtdadige medewerking ter verbetering van het Lager Onderwijs in zijn gemeente. De reden is, dat hij, de burgemeester, en zijn leden van de Raad, '*met aansporing en daartoe bij voortdoring zijne loffelijke pogingen aanwenden*'.

De burgemeester, die mijns inziens met de eer van meester Dietvors gaat strijken, is de eerste in het district, die leerboeken en een

letterkast kan tonen!

Gedeputeerde Staten melden verder: '*De school is voorzien van de nodige Leerborden en verrijkt met eene Letterkast of Lees-machine met Leestafels en Letterplanken*'. En tevens heeft hij, de burgemeester dus, ten geschenke ontvangen '*het nuttig werkje van den Heeren P.J.Prinsen: Leerwijze om de kinderen te leren lezen benevens de daarbij behorende Handboekje*'. Maar dat, zonder de complimenten van de commissaris?, zal wél bij de schoolmeester terecht gekomen zijn.

Nieuw bestuur in de nieuwe gemeente Woensdrecht¹¹

Op 1 januari 1821 ingaand wordt het nieuwe gemeentebestuur ten platten lande benoemd, hetgeen besloten was op 1 december 1820 door Gedeputeerde Staten voor het 7e District: Hoogerheide bij Woensdrecht en los van Huijbergen. De volgende personen vormen het nieuwe bestuur: Cornelis van de Moer, '*president als benoemd schout*¹²', en verder Johan van den Boom, Willem Brooymans, Jan Baptist Cornelissen, Gerard van Loon, Gerard Moors, en Pieter Joannes Willemen'. Gerard Moors en Johan van den Boom worden de eerste wethouders van de nieuwe gemeente Woensdrecht en Michaël Petrus Smets wordt de eerste secretaris.

Op dit moment konden deze Woensdrechtaren nog niet bevroeden wat op termijn het gevolg zou zijn van de samenvoeging van Woensdrecht met Hoogerheide.

Hoogerheide, eeuwenlang een gehucht en véél kleiner, zal de komende decennia in snel tempo Woensdrecht gaan overvleugelen, op bijna alle terreinen, maar zeker qua inwonertal.

Op 15 februari 1821, de eerstvolgende (2e) raadsvergadering in de nieuwe gemeente Woensdrecht, zien we C. Vadden, de

wagenmaker in het latere pand van café Jonckheere op de hoek bij Het Pleintje, als raadslid. En een paar maanden later, op 2 juni 1821, komen de bestuurders van Woensdrecht al tot de conclusie dat ze geen eigen vergaderruimte hebben en een raadkamer gewenst is. De vergaderingen vinden plaats in logement Kleyn Antwerpen naast de kerk bij Moors, mogelijk ook af en toe in een van de 'koffiehuizen' van Woensdrecht. Het verlangen naar een apart raadhuis leeft dan al! Het zal nog 'even' duren, want pas in 1867 zal een officieel raadhuis verwezenlijkt worden op de plek waar nu, anno 2013, het woon- en winkelcomplex 't Raedthuysplein is verschenen, nadat het mooie bestaande raadhuis werd gesloopt.

Weer een maand later, de mutaties zijn talrijk, op 14 juli 1821, worden Gerard van Loon en Pieter Jan Willemen op hun beurt vervangen door Petrus Judocus Couwenbergh en Jacobus Jacobs Migielsen. De eerste overlijdt en wordt opgevolgd door Benedictus Couwenbergh, 34 jaar. Tweede op de voordracht staat Adrianus Koekhoven, 35 jaar. Beiden landbouwer.

11. Inv.nr. 1760

12. Opmerkelijk deze benaming uit de tijd van het ancien régime

Centralisme

Er is steeds meer sprake van een regeren vanuit patriottische en nationalistische filosofieën. Dit blijkt uit de aanpak, mede mogelijk onder Franse invloeden, van het vormen van een nationaal leger, het nationale onderwijs en een centraal geleid bestuur.

Zo wil men ook een beeld krijgen van de toestand in de gemeentelijke dorps-schooltjes. Dus wordt centraal via een enquête aan alle gemeentes opgave gevraagd van het aantal kinderen dat de scholen bezoekt. Op 21 februari 1826 eist de Gouverneur der Provincie Noord-Brabant, *'bij deszelfs afwezendheid'*, het Lid der Gedeputeerde Staten gedelegeerd, De Voocht, in een landelijke circulaire de opgave van het werkelijk aantal der

schoolgaande kinderen 'of jonge lieden, zonder onderscheid van jaren of kunne op welke school dan ook, en in welke steden, gemeenten of buurten deze mogen bestaan'.

In aanmerking komen: de Athenea, Collegien, Latijnsche Scholen, Opvoedings-Instituten van welke aard ook, grotere of kleinere kostscholen, zogenaamde Fransche Dagscholen, Burgerscholen, Armen-, Diakonie- en Weeshuisscholen, Gemeentelijke openbare scholen, de bijzondere Lagere scholen der eerste of tweede klas ten Platte Lande; de Kleine Kinderscholen, de Zondags-Scholen waar kinderen onder de 16 jaar worden onderwezen; kortom, van alle *'inrigtingen waar onderwijs, opleiding of opvoeding voor jonge lieden, Jongens of Meisjes, plaatsvindt'*.

Het toezicht van de overheid op het lager onderwijs werd uitgeoefend door plaatselijke schoolcommissiën, districtschoolorziers en provinciale inspecteurs.

Dietvors in het nauw?

We weten niet wat er zich achter de schermen afgespeeld heeft, maar de schoolopziener van het 7e district van destijds, G. van Nouhuijs, schrijft vanuit Roosendaal, niet meer Ossendrecht, op 1 december 1833 aan de Burgemeester van Woensdrecht¹³, vertegenwoordiger van het wettelijk gezag over de openbare lagere school, dat hij *'met Dietvors, het hoofd van de school, heeft gesproken en hem heeft aangeraden, ter voorkoming van verdere moeilijkheden en verdriet, vrijwillig afstand te doen van zijn post, waartoe hij dan ook op billijke voorwaarden besluiten wil'*.

Teekening van Albert Hahn

Willen ze van hem af? Om welke reden? Wat zijn die 'verdere' moeilijkheden? Heeft hij Dietvors met mooie praatjes ingepakt? Wat zijn voor Jan Dietvors de 'billijke voorwaarden' om afstand van zijn post te doen? Geld?

De schoolopziener is ervan overtuigd dat de burgemeester het met hem eens is, *'eenstemmig denkt, zodat deze vroeger zo ijverige en algemeen geachte schoolmeester toch niet als een oud paard aan de dijk gejaagd'* moet worden! De schoolopziener gaat verder: *'Het wederzijds belang zou het best bevorderd kunnen worden wanneer genoemde Dietvors bij wijze van pensioen honderd gulden van de gemeente zou krijgen en nog hon-*

derd gulden, de helft van Rijks Jaarwedde. Zulks verdient nog wel de goedkeuring van Hun Edel Groot Achtbare de Heeren gedeputeerde Staten'.

Opziener Van Nouhuijs en burgemeester Cornelis van de Moer willen de in hun ogen waarschijnlijk te oude Dietvors kwijt. Dat lijkt duidelijk.

Meet hij misschien te vaak land op tijdens schooltijd in zijn bijbaan als landmeter of is hij echt te oud en functioneert hij niet meer? We weten het niet. In de raadsnotulen staat er niets over. Men wil hem sparen lijkt het, geen ontslag geven en hem maar zelf ontslag laten nemen. Er is al wel een oplossing voor zijn opvolging mocht Dietvors zelf opstappen, want de schoolopziener doet het voorstel de oudste zoon van de burgemeester van Huijbergen, *'die hem geschikt voorkomt, te gaan laten waarnemen'*. Ze vergunnen Joannes Dietvors nog wel *'zijn inwoning'* voor een bepaalde tijd, en wel *'tot 1 mei 1834 aanstaande'*.

13. invnr. 1760

Stilte rondom de school

Terwijl men zou verwachten dat Dietvors wel op korte termijn van het toneel zal verdwijnen, gebeurt er in de gemeente voorlopig helemaal niets, tenminste niets opwindends. Of het zou het gesprek van de dag geweest moeten zijn dat Severinus Adrianus Soffers in 1834 een grut- en pelmolen, door paarden gedreven, op het gehucht Korteven mag oprichten. Rondom de school blijft het stil. Ook wordt Jan Dietvors niet uit zijn woning in het schoolhuys verwijderd.

Pas op 23 december 1836¹⁴, twee en een half jaar later, horen we weer iets in verband met onderwijs en wil de Commissaris van het 6e en 7e District van de burgemeester weten 'welke Jonge lieden zich naar de Belgische¹⁵ inrigtingen van onderwijs hebben begeven of zijn teruggekomen' in zijn gemeente.

Er is immers historisch wel wat gebeurd ondertussen:

de Omwenteling van 1830, de Afscheiding van de zuidelijke gebieden: België is 'opgericht' en ze krijgen een eigen koning! Burgemeester Van de Moer en zijn trouwe onderdaan Jan Dietvors, hebben veel meegemaakt sinds zij respectievelijk als maire in 1812 en als schoolmeester in 1803 zijn begonnen!

11 januari 1841 begint een nieuw notulenboek¹⁶ onder burgemeester B. Couwenbergh, met de titel: REGISTER, dienende tot inschrijving, Deliberatien, of besluiten, van den Raad, der gemeente van Woensdrecht, in het 7e district, der provincie Noord-Brabant.

Er is nog steeds geen sprake van een vertrek van meester Dietvors. Hij 'overleeft' burgemeester Van de Moer en we zijn weer acht jaar verder sinds de afspraken die schoolopziener Van Nouhuijs, in overleg met de burgemeester over Dietvors heeft gemaakt destijds!

Vóór 14 juli 1842 is de schoolopziener in het 7e district, G. van Nouhuijs, blijkbaar op in-

spectiereis geweest op de scholen in de buurt, want op deze datum verzoekt hij het gemeentebestuur *de bouwvallige staat van het schoolvertrek in Woensdrecht, bijzonder het dak en den zolder, voor de nodige herstelling te willen zorg dragen, het liefst vóór de winter, ter voorkoming van eventuele ongelukken, die er anders zijn te verwachten*'.

Het provinciaal bestuur doet aan moderne voorlichting:

de burgemeester deelt in de raadsvergadering van 12 september 1843¹⁷ mede dat 'de griffier van de Staten van Noord-Brabant het Plaatselijk bestuur erop wijst dat voor ouders, Onderwijzers en de Plaatselijke Toezigten op het onderwijs het Nederlandsch Tijdschrift voor Onderwijs en Opvoeding is verschenen'.

De schoolmeester en de burgemeester met zijn raad hebben echter heel andere zorgen: er zit niet alleen zwaar sleet op het schoolgebouw in Woensdrecht, maar eigenlijk ook op meester Jan Dietvors. In oktober 1842 treffen we hem nog steeds op school aan, ondanks de op het oog al jaren geleden beklonken overeenkomst tussen hem, de schoolopziener en de toenmalige burgemeester.

Als er een opgave van de actuele situatie op de enige school van de gemeente aan het plaatselijk bestuur gedaan wordt, blijkt hij 69 jaar oud te zijn!

Verder toont de opgave van gegevens aan dat hij zijn wedde van f 200,- van het Rijk krijgt, van de gemeente niets, maar ook nog f 130,- aan schoolgelden ontvangt; en voorts f 25,- voor brandstoffen.

Verrassend genoeg krijgt hij ook nog **'dertig centen per keer voor het trekken der klok voor de overledenen'**!

Die klok hing onder een afdakje tegen de gevel van de in oktober 1944 verwoeste Stompe Toren, de ruïne van een kerk uit de 14e

14. Inv.nr. 1758

15. De Belgen hebben zich afgescheiden!

16. Archiefnummer 502, Gemeentebestuur Woensdrecht Raadsbesluiten 1811-1952, Inv.nr.: 1187

17. Inv.nr. 1758

eeuw, en eeuwenlang hét ijkpunt voor de scheepvaart op de Schelde. Maar ook gedurende eeuwen dé trots van het dorp, als bakken van herkenning op de Brabantse Wal, al of niet in de vorm van een ruïne.

Hemelsbreed was het voor meester Dietvors overigens maar 100 m tussen zijn 'schoolhuys' en die Stompe Toren, om daar even te gaan 'trekken'! Leverde toch, drie keer per dag, een mooie cent op.

Mits er een begrafenis was natuurlijk. En dat waren er maar een stuk of tien per jaar... Ook bij andere gelegenheden zal hij wel de klokkenluider geweest zijn.

Het was trouwens heel gebruikelijk dat de dorpschoolmeester in die tijd nog een extra baantje had. Zo kenden we meester Dietvors al als landmeter en nu ook als klokkenluider. Ook bijbanen als grafdelver, kosten, organist, voorzanger, stovenzetter, en dergelijke, waren heel normaal. De 'soberheid van het bestaan des onderwijzers was inderdaad kommerkelijk en armoedig' in het begin van de 19e eeuw.¹⁸

We moeten Jan Dietvors niet onderschatten! We zagen al dat hij schoolonderwijzer was 'in de Eerste Rang'. Dat betekende dat hij bekend moest zijn met de beginselen van de wis- en natuurkunde en uit moest blinken in beschaafd optreden. De schoolmeesters van de eerste rang waren zeldzaam. Men kon voor de vierde rang examen afleggen voor de schoolopziener en bewijzen dat men enige bedrijvigheid had in lezen, schrijven en rekenkunde. Als men tot de derde

rang wilde behoren moest men enige kennis bezitten van de beginselen van de Nederlandse taal en met breuken kunnen rekenen. Was men van de tweede rang dan moest men kennis hebben van geschiedenis en aardrijkskunde en 'in ieder opzicht voldoen voor de klas'. Voor de eerste, tweede en derde rang moest men examen doen ten overstaan van een (provinciale) Commissie van Onderwijs

of de plaatselijke schoolcommissies. De getuigschriften voor de derde en vierde rang bleven maar twee jaar geldig.¹⁹

We komen de zoon van de burgemeester van Huijbergen, want het was toch destijds het plannetje van de schoolopziener en de burgemeester om hém Dietvors op te laten volgen, niet meer tegen op de school.

18. Blz. 60, in: *Lager Onderwijs in de spiegel der geschiedenis*, J.H. Meijssen, 1976

19. *De Lager-onderwijswet van 1857 schaft de beschreven rangen af. De nieuwe wet spreekt over hoofd- en hulponderwijzers en kwekelingen als mogelijke leerkrachten. Het minimumtractement is f25,- per jaar.*

We kunnen aannemen dat Joannes Dietvors tot zijn dood, op 14 november 1846, meer dan 40 jaar school heeft gedaan op de openbare lagere gemeenteschool, in het schoolhuys van Woensdrecht. Hij is dan 74!²⁰

Wat een volhouder! Het zijn hectische tijden voor hem geweest. Is hij uit solidariteit met de kinderen van Woensdrecht en hun ouders -hij heeft zelf ook negen kinderen- niet geweken voor de druk van schoolopziener en de burgemeester?

Meest waarschijnlijk is toch dat hij zodanig aanzien genoot, dat de bevolking hem heeft laten merken hem niet kwijt te willen. Tijdens de raadsvergaderingen kwam het onderwerp van zijn functioneren nauwelijks of niet ter sprake en leek het alleen een onderwerp van gesprek geweest te zijn tussen de burgemeester en de schoolopziener.

Doch op het eind van zijn leven en carrière, zijn er al een tijdje geruchten over het opheffen van zijn school. Bleef hij daarom tot op hoge leeftijd in functie? Zette hij bewust 'de kont tegen de krib', uit solidariteit met zijn volk? We kunnen aannemen dat Jan Dietvors letterlijk tot zijn laatste snik op zijn post is gebleven!

Hij is nog maar 14 dagen dood als hij wordt opgevolgd door J.L. Dekkers, zoon van de onderwijzer M. Dekkers uit Putte. Hij is voorgedragen door de schoolopziener van het 7e district bij Gedeputeerde Staten. Waarom de zoon van de bovenmeester uit Huybergen uit beeld is geraakt wordt niet duidelijk uit de correspondentie.

Dekkers ontvangt f 25,- ter verwarming van de school en ook nog een bijdrage van f 25,- voor het geven van onderwijs aan kinderen van bedeeden en onvermogenen. Hij ontvangt een wedde van f 200,- plus vrije woning, en ongeveer f 150,- aan schoolgelden. Een en ander wordt door de griffier in Den Bosch per schrijven van 27 november 1846 bevestigd.

Dekkers maakt zijn start precies midden in de tijd van geruchten en onzekerheid over de school als gebouw met slijtageverschijnsel-

len. Is hij daarom na een paar weken al weer verdwenen? Bemerkte hij dat er hommeles op komst was?

Ene Jacobus Markus, wel een bekende, want hij was vroeger nog enige tijd als 'kweekeling' aan de school bij Dietvors werkzaam, speelt daarna ook nog even een rolletje. Die ziet schijnbaar ook al zware, maatschappelijk gevoelige, onweersbuien hangen en verdwijnt eveneens van het Woensdrechtse schooltoneel.

Dan wordt er ene Adriaan Luijkx, eerst tijdelijk, van 1 januari tot 25 mei 1847, aangesteld. Hij doet die paar maanden genoeg ervaring en vertrouwen op blijkbaar: hij volgt als hoofd van de school definitief Joannes Dietvors op in dit jaar.

Is het toeval dat de vrouw van de overleden Jan Dietvors, Anna Isabella Luijkx was, en dus dezelfde familienaam had? Zij overlijdt op 86-jarige leeftijd in Woensdrecht, was moeder van negen kinderen, waaronder Petrus Franciscus, de eerste voorzitter van de stichting die de kerk van de Heilige Jozef in het dorp tot stand zal brengen. En zij was de grootmoeder van de legendarische Frits Dietvors(t), secretaris van diezelfde stichting en dé voorvechter rondom het uiteindelijke schisma van Woensdrecht. We komen hem later als raadslid en wethouder (assessor) van Woensdrecht nog heel vaak tegen! Daar kon men niet omheen zoals we nog zullen zien!

Men mag schoolmeester Jan Dietvors historisch gezien wel als een soort 'vader' van het lager onderwijs van Woensdrecht beschouwen, zoals minister (toen agent genoemd) Van den Ende, de ontwerper van de Lagere Schoolwet uit 1806, de geschiedenis is ingegaan als de 'vader' van het lager onderwijs in (Noord) Nederland. De Belgen noemden hem overigens de 'moeder' van het lager onderwijs in hun land en geschiedenis. Van den Ende nationaal en zelfs internationaal én 'onze' Jan Dietvors lokaal, drukten hun stempel in die eerste helft van de 19e eeuw op het lager onderwijs. Ze overleden allebei in 1846.

20. De nakomelingen van de familie van de schoolmeester /landmeter zullen in de verdere geschiedenis van Woensdrecht nog blijk geven van hun taaiheid en vasthoudendheid, vóór en tijdens het Schisma van Woensdrecht, ter realisering van een eigen kerk. Frits Dietvors, een kleinzoon, zal én als lid van de gemeenteraad, én als wethouder gedurende vele jaren furore maken.

Beknopte stamboom van Joannes Dietvors(t):

Joannes Dietvorst²¹ is als jongste van 11 kinderen geboren op donderdag 3 september 1772 in Steenberg, als zoon van Cornelis Dietvorst en Catharina van Loock. Joannes is overleden op zaterdag 14 november 1846 in Woensdrecht, 74 jaar oud. Joannes trouwde met **Anna Isabella Luijckx**. Anna is geboren op maandag 14 mei 1792 in Hoevenen (B). Anna is overleden op dinsdag 17 december 1878 in Woensdrecht, 86 jaar oud.

Kinderen (9) van Joannes en Anna:

- 1 Joannes Dietvorst**, geboren op zaterdag 15 april 1815 in Woensdrecht.
- 2 Petrus Franciscus Dietvorst**, geboren op donderdag 3 april 1817 in Woensdrecht.
- 3 Maria Louisa Dietvorst**, geboren op dinsdag 24 augustus 1819 in Woensdrecht. Maria is overleden op donderdag 17 januari 1833 in Woensdrecht, 13 jaar oud.
- 4 Jacobus Dietvorst**, geboren op dinsdag 11 december 1821 in Woensdrecht. Jacobus is overleden op vrijdag 10 juni 1825 in Woensdrecht, 3 jaar oud.
- 5 Anna Catharina Francisca Dietvorst**, geboren op vrijdag 14 mei 1824 in Woensdrecht. Anna is overleden op woensdag 13 juli 1825 in Woensdrecht, 1 jaar oud.
- 6 Constantinus Jacobus Dietvorst**, geboren op donderdag 27 april 1826 in Woensdrecht.
- 7 Adrianus Dietvorst**, geboren op maandag 30 maart 1829 in Woensdrecht. Adrianus is overleden op maandag 30 maart 1829 in Woensdrecht, nog geen dag oud.
- 8 Ferdinandus Josephus Dietvorst**, geboren op maandag 7 juni 1830 in Woensdrecht.
- 9 Lodevicus Adrianus Dietvorst**, geboren op zaterdag 8 februari 1834 in Woensdrecht.

Oudste zoon **Joannes Dietvorst** is geboren op zaterdag 15 april 1815 in Woensdrecht. Hij is overleden op donderdag 26 november 1885 in Woensdrecht, 70 jaar oud. Als beroep geeft hij op: zaakwaarnemer. Bedoelt hij daarmee rentmeester/beheerder?

Joannes trouwde, 31 jaar oud, op dinsdag 4 augustus 1846 in Woensdrecht met **Maria Antonia Josephina Verbeucken**, 29 jaar oud. Maria is geboren op maandag 2 december 1816 in Antwerpen, dochter van Antonius Petrus Verbeucken en Johanna Cecilia de Proost.

Kinderen van Joannes en Maria:

- 1 Maria Ludovica Isabella Margarita Dietvorst**, geboren op woensdag 9 juni 1847 in Ossendrecht
- 2 Frederik Aloijsius Petrus Simon Dietvorst**, roepnaam FRITS, geboren op zondag 18 februari 1849 in Ossendrecht.
- 3 Angelina Johanna Antonetta Dietvorst**, geboren op maandag 7 april 1851 in Ossendrecht. Angelina is overleden op maandag 13 april 1863 in Ossendrecht, 12 jaar oud.

Kleinzoon **Frederik Aloijsius Petrus Simon Dietvorst**, roepnaam Frits, trouwde, 27 jaar oud, op maandag 6 november 1876 in Woensdrecht met **Anna Cornelia Theuns**, 27 jaar oud. Anna is geboren op vrijdag 23 februari 1849 in Woensdrecht, dochter van Wilhelmus Theuns en Maria Catharina de Moor. Anna is overleden op vrijdag 10 april 1936 in Bergen op Zoom, 87 jaar oud.

21. *Parenteel van Dietvors(t), gegenereerd met Aldfaer versie 4.2 op 19-12-2012 door Cor Cleeren (werkgroep genealogie)*

Bron: de illustraties op pagina 14, 17, 19, 20 en 22 zijn overgenomen uit het boek *Lager onderwijs in de spiegel van de geschiedenis, 1801-1976*. ISBN 90 12 01079 9.

Half oktober 2011 ontving ik een brief uit Boxmeer, waarin ik werd uitgenodigd deel te nemen aan de jaarlijkse Brabantse Kerstgedichtenwedstrijd. De uitnodiging was zo vriendelijk en uitnodigend, dat ik besloot om een kerstgedichtje te maken en in te sturen. De jury zal wel verbaasd zijn geweest, omdat er al in oktober een kerstgedicht binnenkwam, terwijl er kon worden ingezonden tot 1 december.

Net na Sinterklaas ontving mijn vrouw een telefoontje, waarin werd meegedeeld, dat mijn gedicht was doorgedrongen tot de finale (samen met 19 andere inzendingen) en dat ik van harte welkom was om op zaterdag 17 december in de zaal van hotel Het Vertrek te Boxmeer mijn gedicht voor te dragen.

In een bomvolle zaal hebben mijn vrouw en ik toen een erg leuk, sfeervol dialectevenement mogen meemaken. Het werd weer eens duidelijk, hoe actief men in Oost-Brabant omgaat met het dialect en hoe dialecthappenings als gedichtenwedstrijden, liedjeswedstrijden en muziek- en voorleesmiddagen en -avonden nog leven aan die kant van onze provincie.

Mijn gedicht viel niet in de prijzen. Het maakte niet uit. De toeschouwers genoten in een warme, gezellige sfeer van twintig schitterende en allemaal totaal verschillende kerstgedichten, omlijst door leuke liedjes en voordrachten, alles in allerlei Brabantse dialecten.

Un bietje mar

door Jan Luysterburg

*IJ ies nun bruut, ne stugge mêês
IJ slaog zun vrouw en ok zun kienders.
Ut ies nie altij êêve mwooi
Wa t'ur gebeurt achter de blienders.*

*Ut lêêve ed um zoow gemokt,
Zèen ouwers gaave n'ok gin liefde
IJ moes jêêl vlèetig zèen en braof,
Da was al wa ze van um bliefde.*

*Daorum ies ie nou ok zoow aart,
IJ kan nie âânders, wit nie bêeters.
IJ waark zun èège n'uit de naod,
Mok t'iedere dag wir jêêl veul mêeters.*

*Mar dan ies 't op un dag wir Kesmus.
IJ zet toevallig de raodiejoow aon
Ut liedje kom t'um jêêl bekend vur,
IJ ies ur un bietje van aongedaon.*

*Op zun geziecht verschèèn d'un lach,
Un glimlach ies ut èègeluk mjêêr,
Mar jêêl 't gezien ies toch un bietje
Diechter bij Ôôns Lieve n'Êêr.*

In het dialect van Hoogerheide

SCHATTEN IN ONS MUSEUM DEN AANWAS

Een toverlantaarn

Op de zolder, in de doka-kamer, staat een toverlantaarn. Deze is geschonken door mevrouw Marga Jacobs-van Vugt, die tot half 2012 op de Berghoeve te Calfven woonde.

Haar schoonzuster mevrouw M. Jacobs- Jacobs te Hoogerheide vertelde dat de lantaarn van haar vader, Piet Jacobs, was en dat ze vaak op zondag met het hele gezin naar de plaatjes uit de lantaarn keken.

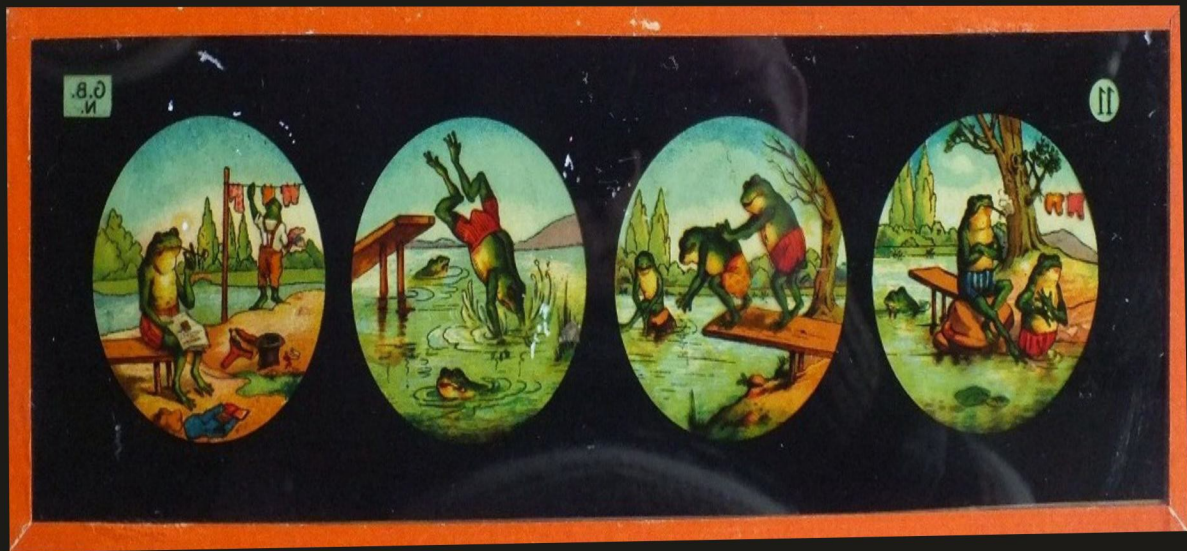
Voor de schuifdeuren werd een laken gespannen en de kamer verduisterd (gordijnen dicht): de vertoning kon beginnen. Dan zongen zij als kinderen de daarbij behorende liedjes.

In het naslagwerk de LEONIDAS-prijscourant 1913 staat deze lantaarn afgebeeld, met als tekst: No. 2446. Magica lantaarn, voor lichtbeelden te maken, met fijne optische lens, petroleumlamp en 12 g l a z e n lichtbeelden

3 c.M. breed. Prijs 95 ct (De vier wintertafereeltjes hebben we in de doos gelaten.)

De LEONIDAS-prijscourant is geschonken door mevrouw G. Kap.

Tekst: Franka Stoutjesdijk, foto's: Adrie Raats

Vrijgezellen rond de kerk

door Jan van Elzaker, met medewerking van Willy Groffen

Terug in mijn herinnering, als manneke van de bewaarschool, was het elke dag een wereldreis om vanuit de buurt bij het 'pakhuis', nu Boerenbond, naar die school bij de nonnen te moeten lopen. En weer terug. En dat twee keer per dag, die hele lange straat door, 'dwars' over Hoogerheide. De nonnen deden school **op** het klooster **op** de Huijbergseweg en dat, vanuit ons thuis gezien, helemaal 'achter op Hoogerheide'. Wij hadden toen het idee dat dat daar achter bij de kerk een totaal ander dorp was, voor deftige mensen dichtbij die kerk.

Nou moet ik zeggen dat dat ook wel een beetje klopte. Typisch is wel dat ik me tot op de dag van vandaag afvraag: waarom woonden er daar toch zo veel vrijgezellen in die vaak grote deftige huizen? Waarom bleven ze vrijgezel? Was het de invloed van de hoogtijdagen van het Rijke Roomse Leven in de eerste helft van vorige eeuw, waarin (on)kuisheid door de geestelijkheid wel als een van de grootste (on)deugden beschouwd moest worden en seksualiteit een haast onbespreekbaar onderwerp leek? Of was het de versnippering van bezit en rijkdom die door erfenissen zou kunnen optreden? Zaten ze op het geld? Lange tijd moest men tot zijn dertigste jaar toestemming hebben om te kunnen trouwen. Mogelijk waren dreigende armoede en crisisjaren na de Eerste Wereldoorlog mede van invloed.

Telt u mee?

Natuurlijk waren de bewoners van de pastorie automatisch al ongehuwd: *de pastoor, twee kapelaans en de pastoorsmeid/huishoudster Celine Casteels.*

Zuidwaarts van de kerk viel het vrijgezellenbestaan, zeker achteraf gezien, op. Het begon al met *Anna en Jules Theuns, de slagerij naast de kerk uitbatend.*

Daarnaast, nu het begin van de Scheldeweg, stond het karakteristieke burgemeesterspand van de vroegere burgemeester Eugène Moors. Deze boerderij werd door hem geëxploiteerd en werd voortgezet door zijn vrijgezel gebleven kinderen: *Cato, Agnes, Door en Sjef Moors.*

Naast de Moorsen treffen we in 'Het Leeuwke', een klein hotelletje met een 'naar alle kanten aflopend biljart', de niet makkelijke vrijgezelle uitbaatster *Sien (Zien) van 't Leeuwke* aan. Nu restaurant D'Ouwe Leeuw is in de tussentijd ook nog postkantoor. *Zien* was de dochter van Arjaan en Marie Heynen. Ze was trouwens ook nog taxichauffeur! Zuidwaarts komen we bij de vrijgezelle onderwijzeres *Annie van den Heuvel*, die jarenlang bij de nonnen op de lagere school en de mulo voor de klas stond.

Dan komen we bij de vrijgezellen *Dien en Marie Groffen* aan. Zij waren druk met het borduren van kazuifels e.d. Dien zette hele boeken in braille over.

In de tuin van de pastorie v.r.n.l. boven: dienstmeisjes Lisa Pals en Corrie Raaijmakers, pastoorsmeid Celine Casteels. Tussen de twee zussen Van Aalst staat de kleine Marita Mechelinck.

Voorwaar geen geringe prestatie. Het was allemaal handwerk. Onder hetzelfde dak woonden aanvankelijk ook nog hun zus en broer, respectievelijk *Cato*, werd zuster *Josestie*, en *Adam*, werd broeder *Constantius*, leraar geschiedenis. Het waren allemaal nichten en een neef van *Adam Groffen* de wagenmaker/timmerman naast de pastorie. En in de volksmond waren deze dames 'dames van goede werken': veel borduren dus en dat soort dingen. Meest i.v.m. de priestergewaden voor de liturgie en voor spullen voor de verkoop door de nonnen 'voor de missie' en zo. De welbekende *Missienaakring*.

Naast *Dien* en *Marie* woonden de dames *Roos* en *Mien Willemen*. Oorspronkelijk waren zij afkomstig uit het dorp *Woensdrecht* en zussen van de smid *Willemen*, beroemd geworden als kachelsmid.

Dan komen we bij het pand op de hoek van het nog steeds functionerende *Jannekes Padje* waarin *Sooike*, *Giel* en *Kaat Suijkerbuijk* woonden. Die noemden ze 'De Karweikes'. Die verrichtten voor de kost schilder-, stucadoor- en behangwerkzaamheden en dergelijke. Nel *Lijmbach-Suijkerbuijk* zaliger wist zich als kind nog goed te herinneren dat die daar in huis en buiten, in de hof, 'veel ruzie maakten'. En dat ze er als kind een beetje bang van waren. *Giel* werd op latere leeftijd blind. Mooi en zeker vermeldenswaard is het feit dat 'de Karweikes' ook natte, 'gebluste', witte kalk verkochten. Die werd gebruikt voor het witten van muren. Maar ook om eieren in te bewaren, onder de kalk gezet in een *Keulse pot*. In een tijd dat bijna iedereen kippen hield een mooie methode om eieren maandenlang goed te houden en te bewaren in de periode dat ze meer legden dan men aankon om op te eten.

Wat verder ontmoeten we de beroemdste en tot over de dorpsgrenzen bekende vrijgezel *Tiest de Schijter, Jan Baptist van de Heijden*. En voor hem was iederéén bang. Voor zijn stok en voor zijn toegespuwde pruimtabak! We mogen hem wel de primus interparis onder de vrijgezellen noemen van 'onder de toren'. Overigens, zijn broer *Frans* was ook vrijgezel, werd priester, en op 34-jarige leeftijd missionaris op *Rhode Island* in Noord Amerika, waar hij op zijn 70^e ook is gestorven.

Tiest de Schijter, Jan Baptist van de Heijden

Even verderop, naast de huidige bungalow van de overigens ook vrijgezelle *Huub Juyn*, bereiken we het pand waar *Jappe van der Linden* woonde, een ongetrouwde boerenknecht. Iedereen noemde hem trouwens *Jappe de Waal*. Waarom....?

Laat ons schuin oversteken.

Dan treffen we daar op de boerderij van *Kamoen*, al is het een nieuwe boerderij in de plaats voor die van de in 1944 afgebrande, *Jeanne Kamoen* aan en haar broer *Stan*, die overigens eind jaren veertig stierf op 31-jarige leeftijd.

Terug richting dorp stuiten we op *Fonske Bolders*, die tegenover *Tiest de Schijter* woonde. Hij woonde daar in bij zijn getrouwde broer *Jan Bolders*. *Fonske* was een karakteristiek klein manneke met een bultje. Hij heeft lang als zelfstandige melkboer gewerkt.

De volgende kenmerkende vrijgezellen, de *gezusters Jeanne, bekend naaister, en Gusta Holtzer*, de zussen van de gerenommeerde koster-organist, komen we dan tegen. Die zijn later naar de Putseweg verhuisd. Er was nog een zus, Wies, maar die trouwde en vertrok naar Bergen op Zoom.

Dan mogen we zeker niet vergeten dat in het pand van het huidige Italiaans restaurant de drankwinkel gevestigd was van de vrijgezelle heer *Theo Soffers* en zijn *ongetrouwde zussen Julia, Wies, Marie en Cato*, waarvan Marie met de stijve voet, onderwijzeres in Nieuw Borgvliet toentertijd wel de bekendste was.

Bij het weer naderen van de kerk treffen we *Mieke Jacobs 'met het stokske'* aan in haar deftige hoge huis, gevolgd door het eveneens deftige burgerhuis van *juffrouw Jacobs 'met de pomp'*.

Dan steken we de Huijbergseweg over om op de hoek bij wat later William is tegenover de kerk binnen te vallen. En wel bij de later naar Roosendaal vertrokken *Cor Goris, de dochter van uitbater Jan Goris*.

Er rest ons dan nog een bezoekje bij het vrijgezellenhuishouden van *Fons, 'Fons van Ko de Bakker', Stan en Marie Michiels* en de daar ook inwonende *Nelie de Greef*. Ze baatten ook een café uit, de Pelikaan, en een winkeltje met veel snoepgoed.

Ernaast komen we wat verder bij het huis 'met de kettingen', naast Borremans schoenwinkel, van de vier *Koekhovens: Lieske, Tilleke, Toon en Jan*. Zij woonden tegenover Willy Groffen, de timmerwerkplaats en hielden van boeken lezen. Vaak kwamen ze een boek lenen bij Willy Groffen thuis. Kenmerkend voor die preutse tijd is dan wel de aandachtelijke opmerking van de lenende Koekhoven: 'Er mag gerust iets over de liefde in staan hoor!'

Als de laatste Koekhoven, Tilleke, in de zomer van 1953 overlijdt, koopt de buurman, schoenmaker Fons van Zundert, op de dag van de begrafenis van de erfgenamen Koekhoven het vrijgekomen huis. 'Die waren er toch allemaal en wilden ervan af, van dat pand wel te verstaan', zo meldt Nel Lijmbach destijds. Nog dezelfde dag verkoopt Fons het huis aan Ad Rennen en zijn vrouw

Corrie Jansen, afkomstig van de hoeve Calffen, die jaren in het huis 'met de kettingen' zullen wonen. En waar de laatste twee kinderen Rennen werden geboren.

Het toeval is niet al te groot: Fon Borremans koopt het pand dat enige uren van zijn grootvader was, een aantal jaren geleden weer terug voor eigen gebruik van de familie Ad Rennen-Jansen.

Een bijna vergeten vrijgezel, maar o zo belangrijk voor de gemeenschap in de jaren twintig/dertig, was *vroedvrouw juffrouw Visser*, in het pand naast de Boulevard, nu make-laardij 'Woonhuis', vroeger de klokkenwinkel/horlogerie van Verbraak.

Voorbij de vroedvrouw komen we bij het nog steeds bestaande huis Pomona waar de markante *Marcel Moors met het stijve been* woonde.

Daar steken we over om de vrijgezelle *Ida Soffers* te ontmoeten.

Terug naar de kerk op aan: de drie '*dames Soffers*', twee onderwijzeressen, *Til en Marie*, en hun zus, *verpleegster Wies* verschijnen in beeld in het pand 'van de Sik', op hun beurt weer naast de vroegere tramhalte en café Hof van Holland, tot voor enige jaren assurantiën Kees Rennen.

Dan zijn we weer bij de pastorie. En hebt u meegeteld? Zijn we iemand vergeten?

Jawel, *de inwonende tuinman* van de nonnen. En de tientallen, in sommige tijden veel meer dan 100, nonnen zelf natuurlijk. Maar die tellen we niet mee. En daar mochten ze bij Janus Suijkerbuijk thuis, de smid die veel (onderhouds)werk op het klooster had, volgens wijlen dochter Nel weinig over zeggen. 'Dat was onze boterham!' Dat gold overigens ook voor Adam Groffen, de vaste timmerman voor de klussen op het klooster. Of voor 'Sjaak van Sjoantjes, Suijkerbuijk', voor het metselwerk e.d.

Het waren in bovenstaand stuk, of hebt u ze nog niet geteld, buiten de nonnekes, meer dan vijftig vrijgezellen in een straal van amper honderd meter rondom de kerk. Apart toch? Maar of ze allemaal '*verstokt*' waren?

Aanvullingen, opmerkingen, correcties?
Laat ze ons weten!

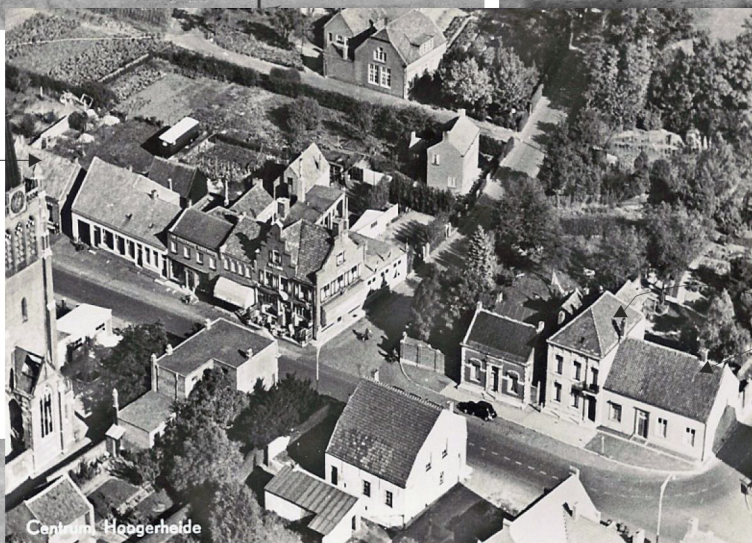
Sien van het Leeuwke en de boerderij met de paaltjes ervoor is van Moors.

Goris, later hotel William

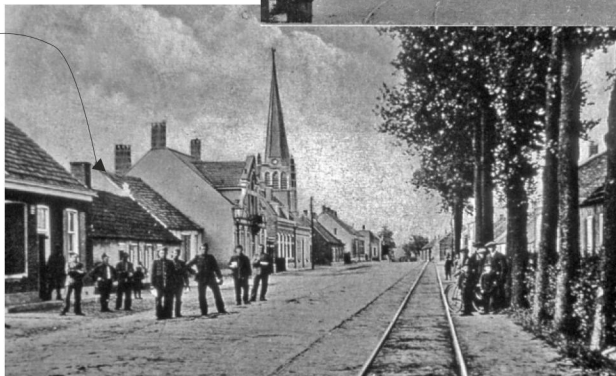
Nog net zichtbaar het dak van de oude boerderij van Frans v.d. Bogaert. Rechts daarvan de vrijgezelle Fons, Stan en Marie Michielsen en Nelië de Greef.

Net buiten beeld rechts: nu restaurant La Cucina, waar vrijgezel Theo Soffers met zijn ongetrouwde zussen woonden. Dan de Putseweg. Foto: huis van Virginie v. Elzakker - vd Velden. Zij was huishoudster bij buurvrouw Mieke Jacobs 'met het stokske' in het hoge huis, met weer links daarvan Sjo Jacobs 'van de Pomp'.

Tiest de Schijter 2e van links het lage huisje.

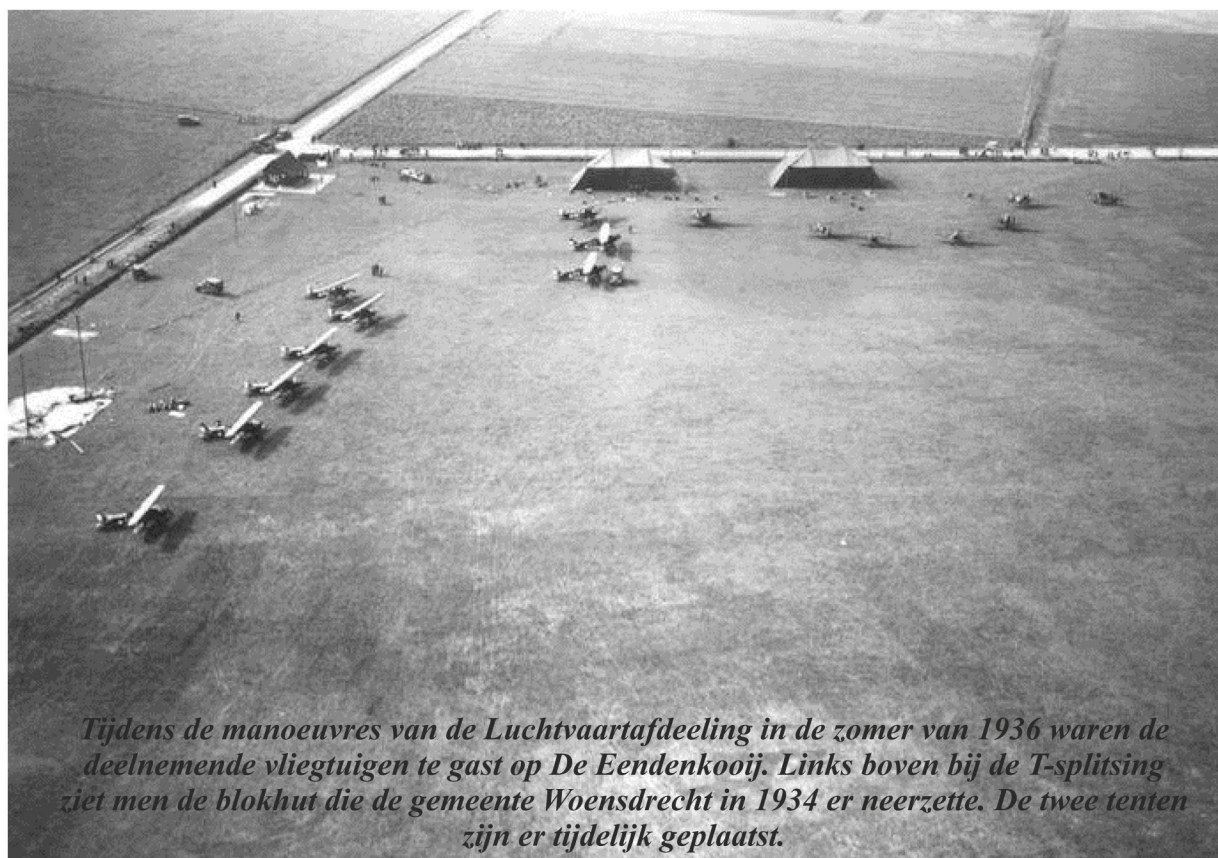
Ida Soffers. In het hoge huis van de Sik, terug naar de kerk op aan, woonden de drie dames Soffers, Til, Marie en Wies.

Over Vliegveld De Eendenkooij en de Vliegbasis Woensdrecht

door Wim Adriaansen

Het vliegveld Woensdrecht was een werkgelegenheidsproject, net als de aanleg van Zwembad de Duintjes en een verharde weg tussen Hoogerheide en Huijbergen. Op 27 januari 1932 besloot de gemeente Woensdrecht tot de aankoop van de zogenoemde vervallen Eendenkooij en voorts tot een complex bos-, moeras-, en heidegrond van in totaal 39 hectaren. Aan de Heidemij werd de opdracht gegeven om een plan en een kostenbegroting te maken voor de ontginning van dit terrein. Met later aangekochte grond omvatte het project uiteindelijk een oppervlak van 60 hectaren. Het

was de bedoeling van de gemeente om deze grond te gaan gebruiken als landbouwgrond. Maar het terrein bleek daarvoor te drassig en vroeg om kostbare drainagewerkzaamheden. En de grond was schraal, zodat extra bemesting nodig zou zijn. De gemeenteraad heeft toen op 5 maart 1934 besloten om het terrein met gras in te zaaien en te bestemmen als vliegerterrein. Die gedachte van de toenmalige burgemeester Rubert was ingegeven door de overweging dat er een luchtverbinding was tussen Schiphol bij Amsterdam en steden als Brussel en Parijs. De luchtvaart expandeerde. Wellicht zou er behoefte zijn

Tijdens de manoeuvres van de Luchtvaartafdeeling in de zomer van 1936 waren de deelnemende vliegtuigen te gast op De Eendenkooij. Links boven bij de T-splitsing ziet men de blokhut die de gemeente Woensdrecht in 1934 er neerzette. De twee tenten zijn er tijdelijk geplaatst.

aan een noodlandingsterrein of konden vanaf Woensdrecht zelf vluchten worden uitgevoerd. Het Ministerie van Verkeer en Waterstaat gaf een vergoeding van fl. 175,- per jaar. De KLM stelde in het vooruitzicht dat als er vliegdemonstraties zouden worden gehouden de gemeente 15% van de recette zou ontvangen. Dat was een goedkoop gebaar, want er zijn nooit vliegdemonstraties geweest. Wel kon de gemeente per jaar een bedrag van honderd gulden incasseren voor de schapen die op het terrein liepen en men kreeg vijftig gulden van Shell die er een benzinepomp plaatste.

Zweefvliegen

In 1934 is De Eendenkooij het terrein van de zweefvliegers geworden. Maar het terrein werd dat jaar afgekeurd omdat het nog veel te drassig is. Oprichter en oud luchtmachtvlieger Sjaak Jansen startte met zijn club op de Groote Meer, waar op zondag 14 oktober 1934 met de zelf gebouwde Zögling PH-23 de eerste start werd gemaakt. Sjaak Jansen was eerder vlieger bij de dan nog jonge Luchtvaartafdeeling. In 1921 had hij een ongeluk gekregen in een Nieuport jager. Wegens een ernstige beenbreuk werd hij afgekeurd als vlieger. Hij volgde daarna in het buitenland opleidingen in de machinebouw en vliegtuigbouw. De kranten van toen hebben er over bericht, net als over de prestaties van Toine Mazairac als wielrenner. Samen met Frits Diepen van de Difoga Garage in Bergen op Zoom zijn zij de stuwende krachten geweest achter de nieuwe zweefvliegclub.

In 1934 heeft de gemeente Woensdrecht bij de ingang van het vliegveld een blokhut geplaatst, die was afgedekt met onbrandbaar riet. Op oude foto's zien we dat de benzinepomp van Shell ernaast staat. In 1935, toen de Groote Meer vol water stond, verkaste de club naar de Eendenkooij. Later zette Sjaak Jansen nabij de Vijfsprong een hangar neer voor de stalling van zijn motorvliegtuig, een Pander Multipro.

In de zomer van 1936 is het terrein even in gebruik geweest voor grote meerdaagse manoeuvres van de Luchtvaartafdeeling. Commandant P. Best van deze afdeling kwam er persoonlijk de troepen inspecteren. De zweefvliegers zijn er in 1935 gekomen en ze zijn er nog steeds. Dat is geen uitgemakte zaak, want de gemeente besloot op 17 februari 1939 om het terrein af te stoten omdat de kosten van open houden te hoog zouden worden.

Sergeant-vlieger Sjaak Jansen bij een van de vliegtuigen van de Luchtvaartafdeeling. De foto dateert van omstreeks 1920.

Oorlogsdreiging

Maar de sluiting is niet doorgedaan. De oorlogsdreiging aan het einde van de jaren dertig van de vorige eeuw was voor de regering aanleiding om terrein en opstallen te vorderen. Weliswaar dacht ons land neutraal te kunnen blijven, maar het was bedoeld als een voorzorgsmaatregel.

De Royal Air Force maakte op 20 augustus van het oorlogsjaar 1943 deze foto van het vliegveld Woensdrecht. Aan het einde van de weg vanaf de vijfsprong in zuidoostelijke richting was de plaats van de blokhut van de gemeente. Bij de vijfsprong ziet men de vliegtuiglods van Sjaak Jansen. Let ook op de vele bomkraters op het terrein.

Kort na de Algemene Mobilisatie op 29 augustus 1939 werd een klein detachement militairen belast met de bewaking van het terrein. Er werden plannen gemaakt om het veld onbruikbaar te maken voor militaire vliegtuigen als er een aanval vanuit het bui-

tenland mocht komen.

In april 1940 werden obstakels op het veld gezet. Het vliegen op de Eendenkooij was toen voor de zweepvliegclub even verleden tijd.

Na de capitulatie van het Nederlandse leger in mei 1940 heeft de Duitse Luftwaffe het vliegterrein als Feldflugplatz, later als Einsatzhafen in gebruik genomen.

De obstakels werden verwijderd, het terrein werd uitgebreid, er kwamen enkele verharde opstelplaatsen en er werden hangars en andere onderkomens gebouwd. Op het terrein werden verkenningsseenheden, later ook jachtvliegtuigen gestationeerd.

Na de bevrijding in oktober 1944 namen de geallieerden het terrein in gebruik. Dan volgde onze luchtmacht die er op 1 mei 1946 zijn opleidingsschool vestigde met een aantal uit Engeland overgekomen Tiger Moth tweedekkers. De oorspronkelijke gebruiker van het terrein, de West Brabantse Aero Club, is vanaf die tijd gast in eigen huis.

Gedenkzuil

Op 25 november 2010, 75 jaar nadat de zweefvliegers van de toenmalige Bergen-op-Zoomsche Zweefclub op de Eendenkooij hun bedrijf vestigden, heeft burgemeester Marcel Fränzel nabij de huidige toegangspoort een herdenkingszuil onthuld. Dat is ook precies de plaats waar vanaf 1934 tot begin van de oorlog de blokhut van de Gemeente Woensdrecht heeft bestaan. Die zuil herinnert ook aan Sjaak Jansen, de oprichter van de zweefvliegclub en een van de luchtvaartpioniers in onze provincie.

De gegevens in dit artikel zijn grotendeels ontleend aan het jubileumboek van de WBAC met als titel In Vogelvlucht, dat in 2008 is gepubliceerd. Het leek mij goed dit als kanttekening te plaatsen bij het artikel Fliogerhorst Woensdrecht in het laatstvershenen nummer van De Tijding.

Foto's:

Burgemeester Marcel Fränzel onthulde op 25 november 2010 de gedenkzuil op de Vliegbasis Woensdrecht. Op deze dag viel de eerste sneeuw van de winter, vandaar de overjas en de warme das.

De tekst op de gedenkzuil op de Vliegbasis Woensdrecht, die tevens een hommage is aan oprichter en pionier Sjaak Jansen.

Burgemeester Marcel Fränzel bij de gedenkzuil.

Literatuur:

Wim Adriaansen, In Vogelvlucht, WBAC, 2008

Loe M.M. Baltussen, Het ontstaan van de Vliegbasis Woensdrecht 1934-1946, De Waterschans, 2009.

Peter Grimm c.s., Vliegvelden in oorlogstijd, Boom, Amsterdam, 2009 ♣

*Zal het Scheldeviaduct in het kader van
het project Landschap van Allure
binnenkort verdwijnen?*

De Brabantse Wal

*Op de grens van zand en klei,
waar Brabant Zeeland kust,
daar wordt de mens 'natuurlijk' blij
en vindt daar ook veel rust.*

*Een geologisch monument,
genaamd: Brabantse Wal
met een landschap, ongekend
dat u lang heugen zal.*

*Wandelen, fietsen en zo meer
of liever naar vogels turen?
Pak en proef die unieke sfeer
in dit **Landschap van Allure**.*

© Paul Asselbergs 2011

Woensdrechtenaren: op hun hoede voor vrèmd volk

Uit het dagboek van de Stompe Toren

*Kom vanavond met verhalen
Dat de oorlog is verdwenen
Alle malen zal ik wenen
En vertel ze honderd malen*

Deze dichtregels van Leo Vroman inspireerden mij, na de eervolle uitnodiging, voor een bijdrage aan dit symposium.

Beste familie Fränzel, geachte genodigden,

Graag wil ik u uitnodigen op het dak van deze ruïne, die honderden jaren gezichtsbepalend vanuit alle windstreken heeft staan schitteren boven op de Brabantse Wal. Hij was meer dan 500 jaar getuige van wat zich aan zijn voeten binnen een straal van 30 km afspeelde en werd tot oktober 1944 beschouwd als hét VISUEEL EIGENDOM van IEDEREEN die hem had leren kennen. Gelukkig hebben we de foto's nog! Kijk mee en wordt getuige van de vaderlandse geschiedenis die De Stompe Toren ons vertelt!

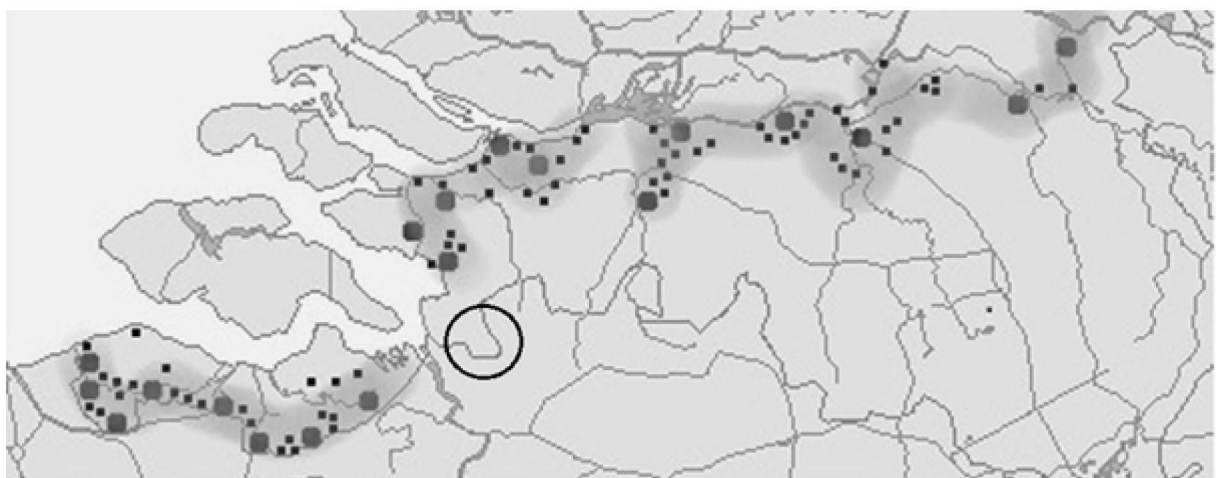
Na een prachtige welvarende tijd rond 1500, ingeklemd aan de Schelde, tussen Antwerpen, het New York van de 16e eeuw, en het bloeiendste handelscentrum in het noorden van het grote Brabant uit die tijd, Bergen op Zoom, beleefde de bevolking van de Woensdrechtse dorpen en omgeving aan de hand van o.a. Melis Bleck enige welvarende decennia. De schippers/kooplieden/inwoners van Woensdrecht pikten hun graantje mee.

*Binnen de cirkel het Zuidkwartier: gedurende honderden jaren een kwetsbaar gebied.**

Maar dan kijken we uit op de donkere 16e eeuw, de eeuw van de stormen, met de alles vernietigende vloed uit 1530 én 1552 én 1570. De Stormen doen de poldertjes langs de voet van de Brabantse Wal, het levenswerk én de nering van de bevolking, in de golven verdwijnen.

Het Zuiderfrontier

*Bron kaart: *Blikken op Brabant. De canon van Nederland in Noord-Brabants perspectief*, door Gerard Sonnemans, Jurgen Pigmans, Theo Cuijpers. ISBN nr 978-90-72526-62-5, juli 2012 - pagina 101

Als de Opstand, het begin van de 80-jarige Oorlog, na de voorbijrazende Beeldenstorm van 1566 losbarst, zien we dat de polders zijn blijven drijven, hetgeen Maurits aan Staatse en Parma aan Spaanse zijde strategisch goed uitkomt.

Zij gaan om beurten zo te keer hier op het platteland boven Antwerpen, dat praktisch iedereen op de vlucht slaat. Van 1583 tot 1593 is ons Zuidkwartier ontvolkt.

De Stompe Toren, de nog enige getuige, ziet Willem van Oranje voorbij komen in 1583, ook op de vlucht, na zijn 4e huwelijk in Antwerpen met de dan van Frederik Hendrik zwangere Louise de Coligny. Er staat ter hoogte van het huidige Non Plus Ultra niemand op de oever om hem uit te zwaaien, richting Eendracht, Striene en Holland.

Na de Val van Antwerpen in 1585, de stad is weer in handen van de Spanjaarden en de katholieken, trekken duizenden protestanten, gedwongen de stad Antwerpen te verlaten, met hun intelligentsia en kapitaal langs Agger en Kreekrak onder langs de Wal en de Stompe Toren richting Zeeland en Holland.

Rond 1600 -in Ossendrecht waren op dat moment weer 96 mensen terug, in Woensdrecht zijn weer 14 armoedige huisjes en 3 keten- wagen zich nog weinigen in dit door brandnetels en braamstruiken overwoekerde oorlogsgebied.

Tijdens het Bestand van 12 jaar, uit geldgebrek aan beide zijden geboren, durven meer vluchtelingen terug te komen. Als het Bestand in 1621 breekt, wordt de krijg heviger dan ooit. Opnieuw worden we hier, strategisch landje langs de Schelde, oorlogsgebied, waar wéér geldt dat de krijg de krijg voedt. Arme bewoners!

Het zal tot 1648, de Vrede van Munster duren, dat de bevolking de draad kan oppakken. Ze gaan wat heide ontginnen, dijken krammen voor de aanleg van de Oud Hinkelenoord en Zuidpolder, sluizen metselen, huisjes bouwen, een haventje

aanleggen, sloten graven. Én als polderjongen of knecht werken bij de eerste kleiboeren. Van heinde en verre komen de oorspronkelijke bewoners en hun kinderen terug.

Grootouders, zoals gebruikelijk inwonend, hebben in de avonduren rond het vuur veel te vertellen: over de afschuwelijke, aan den lijve ondervonden plunderingen, brandstichtingen, vernielingen, wreedheden en wat al niet meer. De angst voor zo veel vreemde huursoldaten uit alle windstreken en ander rondzwerfend volk als zigeuners en marskramers, wordt 's avonds bij kaarslicht als oral history doorverteld, om het te laten beklijven én om het zélf later wéér door te kunnen vertellen.

In de 150 jaar, na die Vrede van Munster, ondervinden zij, en de Stompe Toren is er steeds getuige van, wat het betekent tot de Bezette Gebieden op aarde te behoren, onder vreemd gezag van de nieuwe Republiek der 7 verenigde Provinciën: werkend, wonend en levend langs de Schelde, aan de verkeerde kant van het Zuiderfrontier, zonder stem, nergens vertegenwoordigd.

Die verdedigingsgordel, vanaf Sluis en Aardenburg, zich oostwaarts uitstrekkend tot vestingstad Bergen op Zoom, met Moermont, De Roovere en fort Pinssen, via Steenberghe weer oostwaarts naar 's Hertogenbosch biedt óns hier géén bescherming.

De vestinggordel dient om het daar boven gelegen Holland te beschermen, het rijke land van koopman en dominee, met die V.O.C. mentaliteit, terwijl wij hier niets te vertellen hebben, veel belasting betalen, ons geloof niet mogen tonen, maar wel alle kerken kwijt zijn aan nog geen handvol protestanten.

Het is in alle opzichten voor de Brabander heel vreemd volk van daar boven, dat hier bij ons in het Generaliteitsland letterlijk de dienst uitmaakt. Dat was wel verwarrend, die Hollandse pottenkijkers met de mooie

banen van secretaris, rentmeester, drossaard. En als het arme onontwikkelde gewone volk, bediend, aanvankelijk in het geheim, door de paters Wilhelmiëten, en hén moeten gelóven, zijn die vreemden daar uit Holland dubbel gevaarlijk. Want ze zijn niet alleen Hollanders, maar ook nog protestant, dus verdoemde ketters. Daar mocht je absoluut niet mee omgaan. Gevaarlijk! Dat gevoel zou, men kan het nauwelijks geloven, tot de jaren vijftig van de vorige eeuw voortduren!

Tussen Vrede van Munster en de Franse tijd vertellen hier generaties grootvaders vele malen hun verhalen, om hun nakomelingen te waarschuwen voor vreemdelingen en protestanten, over het rampjaar 1672, de Successieoorlogen in de 18e eeuw, de val van Bergen op Zoom. En wat dacht u van de verhalen uit de Franse Tijd, toen we onder het mom van vrijheid, gelijkheid en broederschap al snel spijt hadden van de vreugde over de stichting van de Bataafse Republiek als vazalstaat en de Fransen over de vloer.

Onder de strenge censuur van dat onderdrukkend systeem op den duur, hebben wij als katholieken weliswaar wel wát gewonnen: eindelijk is de stem van Noord-Brabant doorgedrongen tot in de Staten Generaal! Er ontstaat in deze tijd voorwaar voor het eerst in de geschiedenis het woord vaderland, door het gevoel dat daarbij hoort van een gemeenschappelijke vijand te hebben, de Fransen, aangezet door de geschriften van vooral Hiëronymus van Alphen en Tollens.

Om de bewustwording van vaderlandse gevoelens kracht bij te zetten grijpen ze terug naar heldendaden uit het verleden en gebruiken voor het eerst de term De Gouden Eeuw. Braaf leerden de kinderen in de openbare schooltjes van de 19e eeuw, later ook wij hier op school, dat de 17e eeuw De Gouden Eeuw was. We beseften niet dat die er voor ons hier nooit was geweest, in dit oorlogs- of bezet buffergebied.

Na koning Willem I, een onderdrukker van katholieken, en nog een oorlogje van 9 jaar in 1830, en als gevolg daarvan wéér vreemd volk hier langs de grens van de Oostenrijkse Nederlanders, kan bij de intrede van de tolerante koning Willem II in de veertiger jaren van deze 19e eeuw Het Rijke Roomse Leven beginnen. De uitbarsting van hernieuwde geloofsuitingen middels de nieuwe bisdomindeling, het weer mogen bouwen van kerken, bevolken van kloosters, inrichten van seminaries, e.d. neemt niet weg dat de oral history over oorlogen, de hekel aan protestanten én arrogante Hollanders niet afneemt, zelfs eerder versterkt wordt. Het proces dat op gang komt om de Brabander na eeuwen weer een beter zelfbeeld te geven is niet meer te stoppen, al blijft het doorvertellen van de eigen geschiedenis, wel dé manier om het collectieve geheugen te voeden.

Maar neem het de Woensdrechenaar in de vorige eeuw eens kwalijk dat hij op zijn hoede was voor vreemden! Zeg mij welke streek in Nederland heeft meer oorlog gekend dan wij hier rond de voet van de Stompe Toren! Vertel mij welk gebied in

ons land is langer bezet geweest dan het Generaliteitsland Noord-Brabant, de buffer tegen die steeds maar dreigende Fransen, de buffer die Hólland en de Hóllanders moest beschermen!!

En tellend in dit dagboek van de Stompe Toren kwam ik tot de onthutsende vaststelling dat we hier sinds 1566 meer dan 240 jaar in bezet gebied geleefd hebben met daarvan daadwerkelijk ook nog ongeveer 125 jaar op oorlogsterrein.....

De 100 jaar, na 1850, als zowel de pastoor, de grote boer én de fabrikant, hameren op de deugden van gehoorzaamheid en nederigheid, dé deugden van de brave, volgzame, gemoedelijke op saamhorigheid gestelde katholiek, bovenop de twee eeuwen daarvóór van onderdanigheid aan de Staten Generaal, vormen de streekgenoot.

Heemkunde vertaalt de vaderlandse- en wereldgeschiedenis naar plaatselijk niveau. Als rond 1950 de centrale verwarming zijn intrede doet, verdwijnt de kolenkachel en de plattebuis uit de huizen. En als kort erna

de televisie en andere audiovisuele hulpmiddelen in gebruik raken lijkt de tijd van het mondeling doorgeven van de eigen geschiedenis voorbij.

Nieuwe verhoudingen in de dorpsmaatschappij gaan zich aftekenen.

En juist dan, rond 1950, worden wij geconfronteerd met dé nieuwkomer, import, die vremde, die zich komt vestigen en integreren, hij voor wie generaties voorouders in hun verhalen hebben gewaarschuwd. En deze vreemden, die ook hun oral history in zich dragen, weliswaar Piet Heyn- en Maarten Tromp gekleurd, vaak óók nog protestant, ervaren ons als mensen die de kat uit de boom kijken, die gelaten alles over zich heen laten komen, zich gemakkelijk laten ondersneeuwen, een beetje laks zijn, moeilijk met vreemden kunnen onderhandelen of beslissingen kunnen nemen, snel toegeven omwille van de lieve vrede, én hun gevoelens niet durven uiten, maar wel veel eerbied en respect hebben voor gezag, heel hard kunnen werken, koppig en taai zijn. Daartegenover staat die Hollander van boven de rivieren met zijn wat grote mond, die betweterig, lawaaierig, bemoeizuchtig en drammerig is. In de besturen van de verenigingen waar hij lid van wordt, hij wil immers integreren, komt hij over als

1959

→ *Op de linkerpagina de stompe toren nog in volle glorie, hiernaast poseren bevrijde Woensdrechtenaren op de puinhopen van die eens zo geliefde toren.*

assertief en mondig, om jaloers op te worden, maar ook hautain, wat denigrerend over dat stomme taaltje, zich ergerend aan já, als néé wordt bedoeld, en zich opwindend over het Brabants kwartiertje.

Schoksgewijs, op de manier zoals de Stompe Toren na meer dan 500 jaar in oktober 1944 ineen zijgt, ontwaakt de volgende decennia onze Brabander van het Zuidkwartier. Hij voelt zich uitgedaagd om uit zijn schulp te kruipen. Maar is aanvankelijk door de overgeleverde verhalen van grootvader op grootvader zo argwanend tegenover de vreemden die massaal op zijn pad komen, mede door een eeuw katholieke indoctrinatie op het gebied van nederigheid, dat het een paar decennia duurt voor de scherpe kanten eraf gaan. Beide partijen leren snel.

De eenvoudige dorpsbewoner treedt aanvankelijk met argwaan de Hollander tegemoet als deze massaal onze dorpen binnenkomt, in de persoon van kader en soldaatjes van de nieuwe luchtmachtkazerne op de Vliegbasis en de Legerplaats Ossendrecht, van de uit de Drechtsteden afkomstige vliegtuigtechnici die de komst van Aviolanda met zich meebrengt. Verder van de StraalMotorenWerkplaats, van Van Niftrik, van de BASF, enz.

De tijd van een jaar van huis te moeten, om te gaan werken in het Ruhrgebied, aan de Afsluitdijk, in de inpolderingen in Holland, aan de kanalen in Drente, of in de suikerfabrieken ver weg, lijkt voorbij.

Van groot belang is het feit dat de ambachtschool van OLVr. Ter Duinen, in 1946 opgestart door rector Van Putten, de basis legt voor gekwalificeerd geschoold personeel. En laat deze jongens heel toevallig geleerd hebben met vreemde, uit het hele land afkomstige interne leerlingen om te gaan, al zijn die wel katholiek. Het begin van de integratie ligt dáár, op de Volksabdij.

De assimilatie van de voorbije decennia heeft een totaal vernieuwde Woensdrechtenaar doen ontstaan, die heeft geleerd samen te leven en wonen en geen vrees meer heeft voor nieuwkomers. Het oude denken, het voor vreemden toch op de hoede te moeten zijn, steekt soms individueel, soms collectief de kop nog wel eens op, zoals bleek bij de toewijzing van 130 zigeuners aan Woensdrecht, die voor drie maanden moesten worden opgevangen eind jaren 70. De toenmalig voor drie dagen waarnemend burgemeester werd juist door zijn eigen dorpsgenoten, nog niet geheel bevrijd van het oude denken, daar op aangevallen.

En de vredesdemonstranten tegen de plaatsing van kruisraketten op Woensdrecht begin jaren 80 konden op weinig sympathie rekenen van de op rust en vrede gestelde autochtoon, om dat woord eens te gebruiken.

Dan hebben we de heemkundekringen in de streek er voor, mét hun Tijdschriften, hun musea in Huijbergen, op den Aanwas en in het Kwartier, én hun oral history, verhalen levend te houden. Zaken waarvoor de scheidende

En een asielzoekerscentrum kwam een paar jaar geleden ook niet van de grond, terwijl er toch kort tevoren een paar succesvol hadden gefunctioneerd.

Het op zijn hoede zijn, de argwaan voor vrèmd volk, heeft tegenwoordig plaats gemaakt voor respect. En de betweterige Hollander die eeuwenlang gewend was de dienst uit te maken is veel bescheidener geworden. En geloofsorthodoxie werd oecumene.

Het bereid zijn elkaar het eigen verhaal te laten vertellen en naar elkaar te lúisteren, nu eenmaal gedwóngen samen te leven met méérdere culturen op een klein gebied, is dé sleutel tot erkenning van elkaars identiteit en gelijkwaardigheid. De kolenkachel, omringd door grote gezinnen, is gedooft, de buurtbarbecue mag er voor in de plaats komen.

burgemeester altijd een warm hart toonde. De Heemkundekring Het Zuidkwartier heeft u daarom eergisteren zeer terecht het erelidmaatschap verleend.

Overigens ben ik van mening, dat zult u begrijpen, dat De Gouden Eeuw, wat Woensdrecht betreft, pas in 1950 is begonnen, dat wij in Brabant geen tweederangs burgers meer zijn, dat wij hier niet in Holland wonen maar in Nederland, dat veel van het heden te verklaren is uit het verleden, ook het 'op de hoede zijn' voor vrèmd volk, en dat het geen kwaad kan in een functie van dienstbaar te willen en moeten zijn aan de Woensdrechtenaar, iets van diens geschiedenis af te weten.

Goede vaart

Ik dank u voor uw aandacht. ♣

'Kom vanavond met verhalen - Dat de oorlog is verdwenen.....'

Dit 'familieportret' (1949) van Kees Bastiaans is te vinden in het Noordbrabants Museum in Den Bosch.

Burgemeester Marcel Fränzel kreeg tijdens zijn afscheidsreceptie op 25 september 2013 uit de handen van Kees Verbeek, vice-voorzitter van onze heemkundekring Het Zuidkwartier het erelidmaatschap aangeboden. De burgemeester neemt afscheid na 11 jaar de 'eerste man' van Woensdrecht te zijn geweest. We hopen dat onze volgende burgemeester, Steven Adriaansen, onze stichting ook zo'n warm hart zal toedragen. (Foto: Cor Cleeren)

DE FAMILIE PLANTIN-MORETUS (2)

MORETUSHOF

door Jeanette van den Berg - Buijs

In de 16e eeuw was het gebied rondom Putte nog wildernis met wat bomen en veel moerasgronden, vennen en heide; de natuur kon zijn gang gaan. Op kleine schaal werd begonnen met ontginningen van gronden. Er kwamen lieden op af die een stukje voor zichzelf of voor anderen wilden ontwikkelen tot landbouwgrond. De rijkere mensen kochten de ontgonnen gronden op en namen meteen de arbeiders mee in dienst voor het werk op hun hoeve. Zo had de familie Steenlant haar hoeve gebouwd waar nu Moretushof staat. Het werd in 1552 verkocht aan medicus Cornelis van Tongerlo, die de hoeve liet uitbouwen

tot een kasteel genaamd "Crayenhof". Wellicht een uitnodiging voor de vele crayen in de bossen rondom het kasteel om er te nestelen.

Enkele kilometers daar vandaan had je immers ook al het Reigersbos liggen, waar de reigers huisden die van de Schelde kwamen en daar sliepen.

Het kasteel "Crayenhof" werd later aangekocht en bewoond door de families Hujoel, Van der Goes, Van Goos en de familie Hillewerve. Laatstgenoemde familie was door huwelijken gelieerd aan die van de Moretussen.

Door zijn neef Hendrik Hillewerf die er afstand van deed kwam Balthasar Moretus III op 11 april 1679 in het bezit van de “Crayenhof” ook wel “Ravenhof” genoemd. Het was Balthasar Moretus III die in 1692 in de adelstand was verheven waardoor hij de adellijke titel in de familie bracht.

Deze Moretus, gehuwd met Anna Maria de Neuf, maakte van het kasteel hun zomerverblijf en gaf het de naam Moretushof. Hij begon het kasteel te verbouwen en te vergroten. Door de ontgonnen gronden aan te kopen vergrootte hij ook het domein.

Na het overlijden van Balthasar Moretus III in 1696 kwam Moretushof in het bezit van zijn zoon jonker Johannes Jacobus Moretus, gehuwd met Theresia Schilder.

Johannes Jacobus breidde het bezit nog verder uit. Als geldbelegging deed hij veel grondaankopen. Hij investeerde veel in landbouwgebieden en boerderijen, niet alleen in Putte maar ook in de omgeving.

In Putte had hij ongeveer 70% van de gronden in zijn bezit!

Zijn domein aan de oostzijde van Putte grensde tegen Calmphout aan.

Na het overlijden van Johannes Jacobus in 1757 kwam de Moretushof aan zijn zoon jonker Johannes Josephus. Het was Johannes die begon met het inrichten van het domein.

In 1760 startte deze jonker, hij was toen 33 jaar, met de aanleg van een tuin, park en bossen in de stijl van Versailles. Het was groots van opzet, er moest mee gepronkt worden. Het streven was om een weids uitzicht te hebben vanuit het kasteel, en natuurlijk om gezien te worden. Jonker Johannes Josephus was ook een natuurmens, dus paste hij het park aan bij de natuurlijke vormen van het gebied. Zie de kaart van 1760, dan kun je de contouren zien van het beoogd plan. De aanleg moest met het duingebied en het heuvelachtig terrein naar de Wildernissen een eenheid vormen.

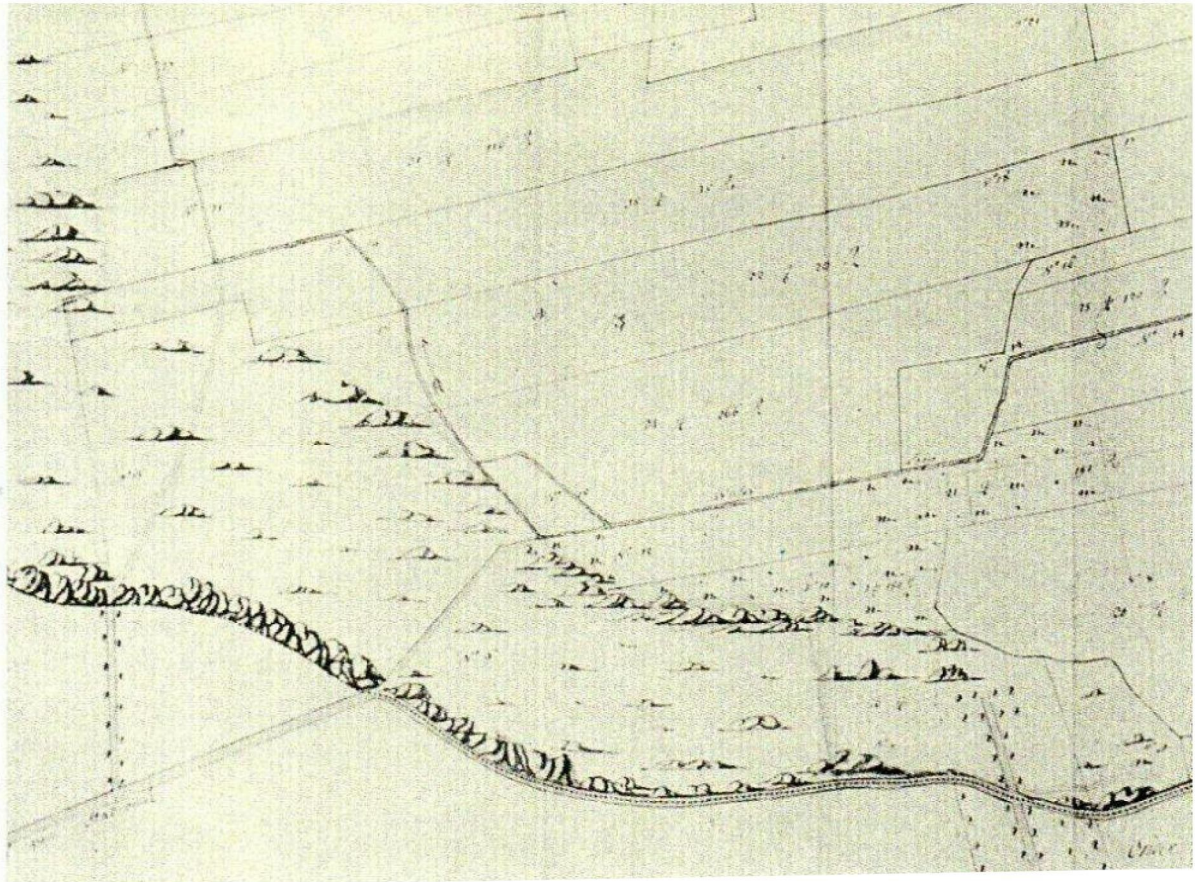
Vanuit het kasteel een hoofdlaan met bomen en aansluitend vele zijlanen, alles symmetrisch aangelegd.

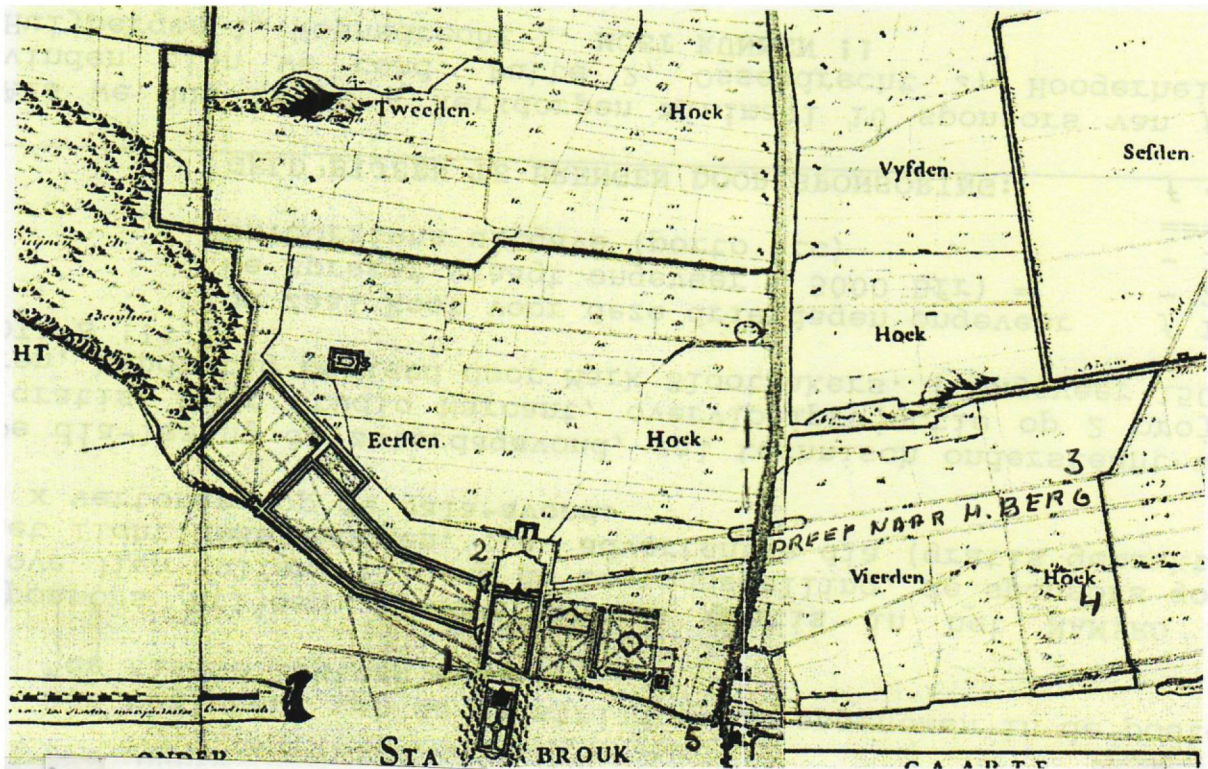
*Jonker Johannes Josephus Moretus
(1727 - 1806)
de jonker Moretus te Stabroek*

Jonker Johannes Josephus Moretus was ook een echte volksmens en zeer sociaal. Hij voelde zich verbonden met de Putse mensen. Hij zag dat er veel armoede en werkloosheid heerste onder de bevolking en besloot hen werk aan te bieden door ze dit grote project aan te laten leggen. Zo konden zij hun brood verdienen. Veel inwoners van Putte en omgeving werkten onder zijn leiding mee bij het omtoveren van het woeste ontgonnen gebied en de aanleg van het park, de waranda, stervormige bossen en de dijken langs de polderkens.

Ook werd de Huzarenberg opgehoogd, vanwaar de open ruimtes goed zichtbaar waren. Zo zag je op de achtergrond in de akkers de Reeberg, de Galgenberg, de Toverberg, Stoppelbergen en het Fortje liggen.

Op de kaart van 1760 ↑ kun je de contouren zien van het beoogd plan van jonker Johannes Josephus Moretus. Hij probeert gebruik te maken van de natuurlijke glooiing al aanwezig in het landschap.
 Op de kaart hieronder van 1771 ↓ zie je de uitwerking van het gebied.

1 Kasteel 2 Gloriëtte 3 Hogeberg 4 Heirust 5 Grenspost

De bosarbeiders en boswachters gaven tijdens hun werk ook de namen aan de heuvels zoals de Geldberg en Pastoorshoed, zodat zij zich goed konden oriënteren waar zij moesten werken.

Op een heuvel midden in de hoofdas waar de heuvels samenkomen liet de jonker in 1768 de Gloriëtte bouwen in rococostijl. Het hekje op het dak is even hoog als het dak van het kasteel.

Er werden sloten gegraven langs de mooie lanen met mooie gemetselde overkluizingen die nog te zien zijn in de waterlopen. Ook de 11-urendreef werd aangelegd, dat is de dreef die van zuid naar noord loopt naar de akkers, zodat de akkerbewerkers en poldergasten konden zien wanneer de zon in de dreef scheen en het bijna schafttijd was.

Al deze werken moesten worden uitgevoerd met de middelen die voorhanden waren,

zoals kruiwagens, manden, spaden, want alles was handwerk.

Men verwondert zich er nu nog steeds over hoe men dat heeft kunnen realiseren met zulke primitieve middelen.

Dat zo'n grote onderneming door één persoon gefinancierd kon worden; de jonker moest wel een zeer rijk man zijn geweest!

Het was een groot en zwaar werk maar de Putse mensen vaarden er wel bij. De arbeiders kregen ruime vergoedingen voor hun prestaties en de levensstandaard ging hierdoor wel omhoog.

Jonker Johannes was zeer geliefd bij de Puttenaren. Na de aanleg van het park bleven nog veel bosarbeiders in zijn dienst om onderhoud te plegen onder meer in de sterrenbossen, waarin bij de bevrijding in 1944 door de Canadezen de eerste gesneuvelde militairen in onze omgeving werden begraven. Later zijn zij overgebracht naar de militaire begraafplaats in Bergen op Zoom.

Jonkheer Johannes kon volop genieten van het landgoed.

Flaneren met zijn gezelschap en op de verhoogde dijklichamen wandelen in hun mooiste kleding of rondrijden door de lanen in hun sierlijke koetsjes.

Toch waren de arbeiders nog niet klaar. De jonker had het plan opgevat om aan de oostzijde van Putte, tegen Calmphout aan, nog zo'n landgoed in te richten (zie plan). Vanaf de Gloriëtte moest een brede laan met mooie bomen

komen die rechtstreeks in verbinding stond met de Hoge Berg welke werd opgehoogd tot ongeveer 40 meter boven A.P. met daarop een belvédère. (Deze Hoge Berg wordt tegenwoordig nog steeds gebruikt als RD-punt voor rijks driehoeksmeting). Alles moest ook weer symmetrisch opgebouwd worden, met sterrenbos en vennen. Hier was veel water en er werden dus ook vennen en waterpartijen aangelegd.

Het kasteeltje Heirust is er bijgebouwd. Maar de brede laan die een eenheid moest vormen met Heirust is er nooit meer gekomen. Wel de Hogebergdreef, een van de oudste straten waarover onze voorouders met kruiwagens en karren hun centen gingen verdienen in het nieuwe gebied.

Putte kreeg steeds meer inwoners en deze moesten ook gehuisvest worden, dus was er geen plaats meer voor zo'n een brede laan.

Op 27 februari 1806 stierf jonker Johannes Moretus ongehuwd en kinderloos op zijn geliefde Moretushof.

Neef Philippe Antoine de Pret uit de adellijke familie De Pret te Antwerpen kwam

in het bezit van de landgoederen. Hij beheerde en voltooide de werken in de geest van jonker Johannes. In 1810 verbouwde Philippe Moretushof in neo-Lodewijk XV-stijl.

Philippe de Pret overleed in 1839. Zijn dochter Johanna Pauline Josephina beheerde nadien Moretushof. Zij was op 22 mei 1829 gehuwd met baron Dierst van

Kerweve (1801-1861) die van Europese adel was.

Johanna was een goede vrouw en een echte weldoener voor Putte; zij hielp de mensen waar zij kon. Zij liet in Belgisch Putte het Mariakapelleke bouwen in de Erbrandstraat, met daarop de leuze van het geslacht De Pret "Prêt à faire du

bien". De barones bracht dit echt in de praktijk.

Moretushof of Ravenhof kwam daarna in het bezit van een neef, graaf Gaston de Pret de Calesbergen, weduwnaar van Maria Moretus. Deze stond in 1907 Moretushof weer af aan Karel Jules Marie Moretus de Plantin, geboren 15 maart 1875. Hij was een rechtstreekse afstammeling van Johannes Jacobus Moretus.

Karel Jules Marie Moretus was gehuwd met Emilie Maria de Brouhoven de Bergeijk. Onder zijn leiding werd het kasteel vergroot tot wat het nu is.

Graaf Moretus de Plantin was een sociaal mens, zo gewoon en zeer betrokken bij de mensen van Putte en Sta-

broek. Graag legde hij een kaartje in het café met de Putsenaren. Een groot (ook letterlijk) persoon. Als hij naar Antwerpen ging stond er geen auto met chauffeur klaar, maar reed hij met de fiets naar de fietsenmaker Lathouwers, stalde daar zijn fiets en ging met de tram naar Antwerpen.

Hij kende ook veel inwoners bij naam omdat hij van 1912 tot 1926 en van 1939 tot aan zijn overlijden in 1960 burgemeester was van Stabroek, België.

Een markant persoon deze graaf Moretus die op 3 februari 1960 kinderloos is gestorven en begraven in Antwerpen.

Het landgoed is verdeeld onder de erfgenamen en verkocht. De paters Assumptionisten beheerden het kasteel en het kreeg de naam Assumptionistenhof. Het werd in de zomermaanden gebruikt als

vakantieverblijf voor kinderen van arme gezinnen. In 1979 kwam het kasteel Moretushof met de bijbehorende gebouwen en wat grond in het bezit van de gemeente Stabroek die het landgoed herdoopte in Ravenhof. Het landgoed op Nederlands grondgebied is in 1964 aangekocht voor uitbreiding van de gemeente Putte en deels verkocht aan Staatsbosbeheer, die het landgoed heeft opengesteld.

De laatste graaf, Karel Moretus - de Plantin samen met zijn rentmeester (links) aan de wandel op zijn eigen landgoed.

Dat de familie Moretus veel heeft bijgedragen tot ontwikkeling van dit gebied is groots te noemen, en dat onze Putse voorouders en arbeiders uit de omstreken van Putte mee hebben gewerkt aan dit prachtig aangelegd landgoed is iets om trots op te zijn.

Moretushof of Ravenshof is vrij toegankelijk en zeker de moeite waard om te bezoeken.

INFORMATIE VOOR DE LEZER

“Tijding” is het periodiek van de heemkundekring “Het Zuidkwartier” en verschijnt 3x per jaar. Het Zuidkwartier betreft het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom, omvattende de plaatsen Hoogerheide, Huijbergen, Ossendrecht, Putte en Woensdrecht.

Inlichtingen betreffende het lidmaatschap kunnen worden ingewonnen bij het secretariaat en: de heer Cor Cleeren, Past. Dierckxstraat 17, 4645 EK Putte - tel. 0164 60 67 58. Tevens zijn losse nummers van “Tijding” bij hem verkrijgbaar. De normale afleveringen kosten € 4,00 per stuk (van het lopende jaar € 5,00).

De contributie bedraagt vanaf 1-1-2013: € 20,00 per jaar, per gezin. Leden woonachtig buiten de gemeente Woensdrecht wordt € 7,00 extra aan portokosten in rekening gebracht. Voor België € 9,00. Nieuwe leden kunnen zich ook opgeven door middel van storting van de jaarcontributie op gironummer 276.04.67 ten name van penningmeester Heemkundekring “Het Zuidkwartier”, KLM Laan 6, 4631 JW Hoogerheide.

Nadruk van, of overname uit “Tijding” van een artikel of gedeelte(n) daarvan in welke vorm dan ook, is zonder toestemming van het bestuur en de schrijvers van de artikelen niet toegestaan. De heemkundekring “Het Zuidkwartier” aanvaardt geen enkele verantwoording aangaande de stijl of de juistheid der artikelen, doch laat deze geheel voor rekening van de ondertekenaars.

Vormgeving Tijding: Maria Roskamp
Druk: Marwa Print & Copy, Nieuwstraat 110, B2910 Essen

BESTUUR HEEMKUNDEKRING “HET ZUIDKWARTIER”

Voorzitter:

de heer J. Luysterburg, tel. 0164 85 21 41
De Acacia 33, 4631 DB Hoogerheide

Vice-voorzitter:

de heer C. van Beeck, tel. 0164 60 38 04
Keizerstraat 44, 4645 GR Putte

Secretariaat:

mevrouw E. Cleeren, tel. 0164 60 67 58
Sint Dionysiusstraat 22, 4645 HK Putte
e-mailadres: secretaris@hkk-zuidkwartier.nl

Penningmeester:

mevrouw E. Klaassen
KLM laan 6, 4631 JW Hoogerheide
tel. 0164 61 31 70

Bestuursleden:

de heer C. Cleeren, tel 0164 60 35 33
Past. Dierckxstraat 17, 4645 EK Putte

mevrouw L. Hengst, tel. 0164 25 94 19
De Hortensia 11, 4631 DG Hoogerheide

de heer D. Verbeek, tel. 0164 61 61 96
Matthias Wolffstraat 10, 4631 KD Hoogerheide

Websitebeheerder:

de heer A.M. Prop
Hugo de Grootstraat 5, 4631 GJ Hoogerheide
tel. 0164 61 05 23

CONTACTADRESSEN

WERKGROEPEN www.hkk-zuidkwartier.nl

Redactieraad: kopij inleveren bij

mevrouw F. Stoutjesdijk-Jansen, Aanwas 40,
4641 JJ Ossendrecht, tel. 0164 67 25 63
e-mailadres: frankastoutjesdijk@gmail.com
of: mariarosskamp@planet.nl

Archeologie:

mevrouw L. Hengst, tel. 0164 25 94 19
De Hortensia 11, 4631 DG Hoogerheide

Documentatie:

de heer C. van Opdorp, tel. 0164 61 38 30
Pr. Clausstraat 3, 4631 LZ Hoogerheide

Fotografie:

de heer F. Klaassen, tel. 0164 61 31 70
KLM laan 6, 4631 JW Hoogerheide

Genealogie:

de heer C. Cleeren, tel 0164 60 35 33
Past. Dierckxstraat 17, 4645 EK Putte

Kruidentuin:

de heer P. de Dooij, tel. 0164 61 23 16
Dorpsstraat 73, 4634 TN Woensdrecht

't Kwartier:

vacant

Museum:

mevrouw F. Stoutjesdijk-Jansen, Aanwas 40,
4641 JJ Ossendrecht, tel. 0164 67 25 63

Oude handwerktechnieken:

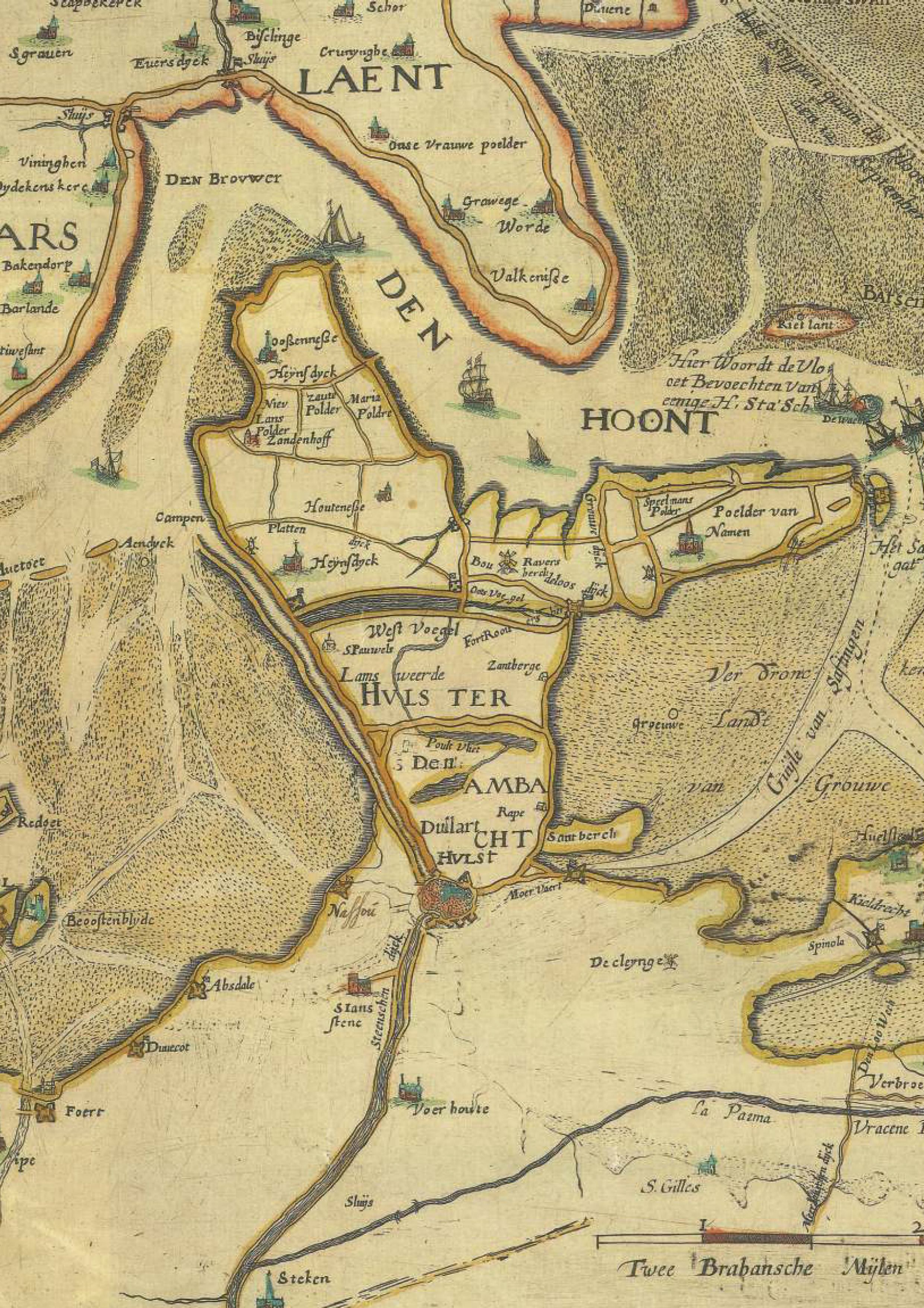
mevr. B. Brokken, van Weerden Poelmanlaan 11
4631 JZ Hoogerheide, tel. 0164 61 28 62

Oude talen, gezegden, spreuken enz.:

de heer J. Luysterburg, tel. 0164 85 21 41
De Acacia 33, 4631 DB Hoogerheide

Toponymie: ad hoc

Op de kaft een fragment van de KG 43: ets, oud ingekleurd; historische kaart van West-Brabant en Zeeland met de oorlogshandelingen van 1631. Kaart: collectie Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom

LAENT

DEN BROUWER

DEN HOONT

HVLST TER AMBA

Sgraven
Eversdyck
Shuys
Vininghen
Hydekenskerck
Bakendorp
Barlande
tiwefant

Schor
Cruyngbe
Duse Vrauwe poelder
Grawege
Worde
Valkensbe
Hooskensbe
Heynsdyck
Nieu Lans Polder
Zaun Polder
Maria Polder
Zandenhoff
Houtensbe
Platten
Heynsdyck
Campen
Aendyck

Duene
Hier Wordt de Vloet Bevoechten Van eenige H. Sta'sch
Kietlant
BARSCH
De Waer

West Voegel
Lams weerde
Zaunberge
Pouk Vliet
De n.
Duilart
HVLST
Na fou
Stans stene
Stienschen
Voer houte
Steken

Speel mans Polder
Poelder van Namen
Ver Dronc Landt
Groeuwe
van
Ginje van Sagtingen
Grouwe
Sant berch
Moer Vaert
De clynges
Spinola
Kieldrecht
Verbroe
Vracene

Redoet
Beoostenblyde
Absdale
Duercot
Foert
Shuys
S. Gillis
La Paama
S. Gilles
Moer Vaert
Dra Loow
Verbroe
Vracene

Twee Brabansche Mylen